

ní červánky renesančního životního stylu. Ve shodě s ním byl i Václavův pobyt na loveckých hradech, plnicích spíše rekreační než vojenskou funkcí (Nový Hrad u Kunratic, Točnick) a jeho odchod z Pražského hradu přímo do pražského souměstí. Panovník často dlel v Královském dvoře (stál na místě nynějšího Obecního domu) či v novoměstském Hrádku na Zde- raze (pozdější a dnes již neexistující Svatováclavská trestnice). Náběh k renesanční uvolněnosti, projevující se na královském dvoře mimo jiné i v uměleckém ztvárnění ženy (spoře oděné či nahé dívky v knižních iluminacích) a křesťanstvím tabuizovaných témat (zobrazení soulože), časem ustupoval vážnému volání po mravní obrodě společnosti. Stoupenci nápravy církevního života našli zprvu podporu u královny Žofie, manželky Václava IV., a posléze se uplatnili i v nejbližším kruhu Václavových rádců. Husitská revoluce pak rázně přerušila veškeré raně humanistické i renesanční tendence a do jisté míry znamenala prudké vybočení z dosavadního kulturního vývoje.

hlava pátá

HUSITSTVÍ

I. KOŘENY, PŘÍČINY A CÍLE HUSITSKÉHO ZÁPASU

Hluboká společenská krize, v níž se české země ocitly na rozhraní 14. a 15. století, vedla k hledání cesty, jež by umožnila tíživé poměry překonat. Příčiny porušení řádu a společenské stability shledávala většina soudobých myslitelů v nedodržování závazných pravidel křesťanského života. Hlavní vinu za rozvrat a úpadek přisuzovali učenci i veřejné mínění církvi, která opustila apoštolský příklad, přestala pečovat o spásu duší věřících a dávala přednost svým mocenským a hmotným zájmům. Na způsobu řešení se v zásadě všichni kritikové neutěšeného stavu shodovali: církev se musí vrátit co nejdříve ke svému původnímu poslání, šířit ideály božského zákona a žít v souladu s biblickým přikázáním. Teprve poté dojde k obnovení řádu uvnitř celé společnosti. Nebyl to recept nový. S podobnými návrhy vystupovali církevní mravokárci a kritikové poměrů po celý středověk, aniž vzbudili větší pozornost a ohlas.

V Čechách kolem roku 1400 tomu však bylo jinak. Krize tu, jak víme, dosahovala větších rozměrů než v ostatních evropských státech a požadavek nápravy církve i společnosti zde proto dopadal na živnou půdu a nalézal odezvu v různých vrstvách obyvatelstva. Volání po **reformě** (*reformare* značí latinsky *přetvořit, obnovit, zlepšit*) zaznívalo nejsilněji a nejsoustavněji v okruhu kriticky naladěných mistrů a bakalářů českého národa na artistické fakultě pražské univerzity. Tito vzdělanci diskutovali v univerzitních prostorách o nejzávažnějších problémech soudobého života a v průběhu prvního desetiletí 15. věku začali systematicky působit i na veřejnosti, zpočátku především v Praze. Uznávaným vůdcem reformní skupiny se časem stal **Mistr Jan Hus** (narozený po roce 1370 nejspíše v Husinci u Prachatic), od roku 1402 oblíbený kazatel v Betlémské kapli na Starém Městě pražském. Vedle něho sem náleželi vynikající teoretický myslitel Mistr Jakoubek ze Stříbra, bystrý polemik a filozof Jeroným Pražský, Mistr Křišťan z Prachatic, právník Jan z Jesenice, Mistr Jan z Jičína a později i celá plejáda Husových a Jakoubkových žáků (Jan Příbram, Petr z Mladoňovic, Jan Rokycana).

Jejich program byl jasný a srozumitelný. Základním předpokladem nápravy církve a celé křesťanské společnosti musí být přísné respektování božího zákona, zjeveného v Bibli. V praxi to znamenalo především následování Kristova vzoru a zásad, které světu zvěstovali apoštolové a jimiž se řídila prvotní církev. Písmo svaté, zvláště pak Nový zákon, a slovo boží v něm obsažené se v pojetí Husovy skupiny stávají nejvyšší autoritou, normou veškerého pozemského života, nadřazenou všem lidským (a tudíž nedokonalým) zákonům a vztahům. Zvolený přístup je ovšem dokladem pevné zakotvenosti českého reformního kruhu v obvyklém středověkém uvažování. Hus a jeho přívrženci nehledali řešení v budoucnosti; opírali se o tradici a prověřené hodnoty minulosti (Bible), s jejichž pomocí hodlali obnovit ztracenou společenskou rovnováhu i přiblížit pozemský život nebeskému království.

V první řadě šlo Husovi o to, aby vrátil na správnou cestu pobloudilou církev. Zároveň mu však bylo zřejmé, že nepůjde o snadný proces, že se římská církev sama dobrovolně nevzdá politické moci, hmotných statků a nabytého přepychu. Proto se inspiroval dílem anglického reformního myslitele 14. století **Johna Wyclifa** (Jana Viklefa), jehož práce se v českém prostředí staly známými díky poměrně čilým kulturním kontaktům s britskými ostrovy (dcera Karla IV. Anna byla manželkou anglického krále Richarda II.). Wyclif navrhol, aby se nápravy církve ujal stát, reprezentovaný panovníkem a šlechtou. Tato síla měla zbavit církevní instituce a jejich představitele přímého politického vlivu i pozemkového bohatství (tzv. *sekularizace* čili *zsvětštění*) a vrátit je výhradně duchovní činnosti. Wyclifův a Husův návod získal poměrně brzy podporu na dvoře Václava IV., nezapomínajícího na dřívější konflikty s preláty, u části šlechty, žárlící na církevní majetek a vliv, v řadách zbožného českého měšťanstva a prostě u všech, kdo poměřovali horšící se poměry biblickými ideály. Problém však spočíval v tom, že Wyclifovy názory odsoudila římská církev jako kacířské, a Husova skupina tak vstupovala na tenký led, poněvadž riskovala střetnutí s papežskou kurií. K tomu také později došlo. Zatím však byla církevní hierarchie zaujata dramatickým zauzlením papežského schismatu, pokládaného reformními mysliteli za viditelné znamení církevního úpadku i za důkaz nezbytnosti opravných snah.

S Wyclifem měl Hus též společné filozofické východisko a stejně jako on se přiklonil k platonsko-augustinovskému pojetí. Sdílel totiž přesvědčení, že nejvyšší a nejdokonalejší skutečností je svět božích idejí, kterým se má pozemský život co nejvíce přibližovat. Právě poukaz na rozpor mezi nedokonalostí pozemského světa a dokonalostí boží říše aktivizoval Husovy posluchače i následovníky a probouzel v nich touhu vydat se za ideálem. Od slov a přemítání nebylo již daleko k činům.

Bylo by však hrubým omylem představovat si Husa jako revolucionáře

v dnešním slova smyslu; názory i činnosti se spíše řadí k velkým církevním reformátorům. Hus sám sebe pokládal za správného katolíka, který nechce nic jiného než odstranit existující zlořády. Stejně jako každý opravdový křesťan cítil s chudými, poníženými a bezmocnými, což však neznamenalo, že zamýšlel existující společenský systém převratně změnit. Byl však přesvědčen o povinnosti každého jedince řídit se božím zákonem. Pouze tak může dojít lidská duše spasení, pouze tak se znovuobnoví porušená stabilita a pouze tak se přiblíží konečné vítězství nebeského království. Jako všichni středověcí učenci sdílel i on názor, že lidské dějiny vstoupily do poslední epochy své existence, kdy se na zemi objeví **Antikrist**, aby povstal proti křesťanským pravdám. Sílící krizové jevy poskytovaly Husovi a jeho přátelům důkaz o Antikristově činnosti.

Hus si zřejmě plně neuvědomoval důsledky své aktivity. Tím, že nadřadil boží zákon všem lidským zákonům, tím, že vytvořil učení o spravedlivém pánu (poddaný či podřízený nemusí poslouchat vrchnost, žije-li tato ve zjevném hříchu), a tím, že za nejvyšší soudní instituci prohlásil Krista, v podstatě urychlil celospolečenský otřes. Boží zákon byl v jeho pojetí především morální kategorií. Ovšem snaha po uplatňování absolutní mravnosti v každodenním životě naráží vždy na překážky a střetává se s realitou, zejména s konkrétními potřebami společnosti i jednotlivce. Navíc se společnost jako celek nikdy v chápání závazných mravních principů beze zbytku neshodne. A samotný život je natolik pestrý a různorodý, že jej nelze vtěsnat do vysněné ideální normy. Bylo tomu tak i v 15. století. Učení Jana Husa a jeho přátel zákonitě nevedlo k vítězství křesťanský chápané lásky, pravdy a dobra, k obnově domněle ideálních poměrů z doby církve apoštolské a k přiblížení božího království, nýbrž k vyhrcoení společenských rozporů a posléze k revolučnímu výbuchu.

Již záhy po Husově mučednické smrti bylo zřejmé, že ani široké společenské spektrum jeho stoupenců nechápe mistrovsky výklady božího zákona shodně. V dlouhých diskusích na prahu revoluce nakonec v roce 1420 vykryštalizovaly zásadní body programu přijímaného všemi husitskými směry. Byly to tzv. **čtyři pražské artikuly** (články).

Spojícím znakem všech husitských směrů byl **kalich**, symbol přijímání svátosti oltářní **pod obojí způsobou** (latinsky *sub utraque specie*; odtud též označování husitů jako utrakvistů). Zatímco se ve vrcholném středověku držela římská církev zvyklosti, že při mši přijímá posvěcenou hostii a víno jako tělo a krev Kristovu jen kněz a ostatní přítomní dostávají pouze hostii, husité všechny účastníky bohoslužby zrovnoprávnili. Byl to konkrétní důkaz husitského názoru, že před Bohem jsou si všichni věřící, bez ohledu na sociální postavení, rovni. Závaznost přijímání pod obojí způsobou, které bylo dle husitské věrouky nutné ke spasení lidské duše, prosadil Jakoubek ze Stříbra. Jak dokázal ve svých spisech, existovala tato praxe už v prvotní

Nejstarší vyobrazení M. Jana Husa na hranici, Martinická bible, kolem 1430

církví. K prvnímu podáváníí svátosti oltární pod obojí způsobou neknežím došlo na podzim 1414 (Hus dlel tehdy již v Kostnici) v staroměstském kostele svatého Martina ve zdi, jen několik stovek metrů od Betlémské kaple. Kalich také časem zaujal mezi čtyřmi artikuly první místo. Druhý pražský článek obsahoval zákaz a trestání všech smrtelných a zjevných hříchů, tedy zločinů a prohřešků odporujících božímu zákonu. Třetí artikul požadoval svobodu kázání slova božího, tj. fakticky volnou propagaci husitských zásad. A konečně čtvrtý bod tvrdil, že kněžím nepřísluší světské panování. Převedeme-li tento obrat do dnešního jazyka, zjistíme, že zakazoval duchovenstvu vlastnit pozemkový majetek a zasahovat do záležitostí bezprostředně nesouvisejících se sférou víry.

Takový byl program nápravy křesťanstva, který husité koncipovali jako nadnárodní (univerzální) výzvu a předkládali ji celému křesťanstvu, prožívajícímu vleklou krizi. Husitští myslitelé se domnívali, že závaznost a oprávněnost čtyř artikulů musí křesťanský svět přijmout a uznat. Odvaha, s níž Evropu vybízeli k následování svých kroků, však měla i další příčiny. Husité žili v přesvědčení, že právě jim Bůh prokázal zvláštní milost a umožnil poznat jediný správný výklad svého zákona, s kterým jsou povinni seznámit celý svět. Tento spasitelský (mesiášský) pocit přímo souvisel se vzestupem českého sebevědomí v časech vlády Karla IV., s překotným růstem vzdělanosti ve 14. století i s hlubokou zbožností. Na neposledním místě vycházel z představy, že mezi příslušníky českého etnika nežijí žádní kacíři (valdenští heretici pronásledovaní v jižních Čechách kolem roku 1340 patřili většinou k německé národnosti) a Češi tak v čistotě víry kráčí příkladem ostatním národům. I to byla součást dědictví císaře Karla, jenž z českého království hodlal učinit baštu katolického pravověří. Nebyla to ovšem už dávno pravda. Různé kacířské sekty působily též ve venkovských jazykově českých oblastech (jihozápadní Čechy, region kolem Sezimova Ústí) a revoluce jim umožnila vyjít z ilegality. Jejich názory také výrazně ovlivnily husitské myšlení a staly se terčem polemik Husových nejbližších spolupracovníků. Ještě před revolučním výbuchem hledaly v českých zemích útulek heretické skupiny ze severní Francie, několik z kacířství podezřelých německých učenců a Angličan Petr Payne, obdivovatel Johna Wyclifa. To vše ale nic nezměnilo na faktu, že Evropa pokládala husitství za vyložené českou úchylnou.

Křesťanský svět husitskou výzvu k následování nepřijal, ba postavil se ostře proti ní. Situace ve většině evropských států už (či ještě) nebyla tak vypjatá jako v českých zemích. Husité proti všemu očekávání zůstali se svým programem osamoceni. Plně se jim ho nepodařilo prosadit ani na teritoriu Koruny české. Převážně německy hovořící oblasti Horní a Dolní Lužice i Slezska od počátku dávaly najevo své protihusitské postoje, nejnik si počínala německým etnikem kontrolovaná moravská královská

města (Brno, Znojmo, Jihlava, Olomouc). Také ve větších českých městech zaujali Němci, obávající se o své pozice ohrožené už dříve českým živlem, odmítavé stanovisko k husitským návodům. Husitské úsilí o reformu tak již ve chvílích zrodu získávalo zároveň rozměr česko-německého soupeření.

Dělicí čára existovala ovšem i mezi jazykově českým obyvatelstvem. Zdaleka ne všichni Češi se ztotožnili s husitským pojetím nápravy křesťanstva. Řada lidí prostě nedokázala, nemohla či nechtěla opustit dosavadní zvyklosti a nadále spatřovala v institucích římské církve autoritu. Příslušnost k určité sociální vrstvě nebo skupině přitom nebyla rozhodující. Na obou nepřátelých stranách, husitské i katolické, se angažovali členové panstva, nižší šlechta, měšťané, duchovní, poddaní rolníci, neusedlé obyvatelstvo i kriminální živly. Hodnotit husitství jako sociální či dokonce třídní zápas není možné, byť nelze popřít, že mnozí jednotlivci se ke kalichu připojili v naději na zlepšení svého postavení. Ostatně slovo třída v sociálním slova smyslu středověk neznal.

Husité od počátku sváděli boj jak proti domácím nepřátelům, tak proti odpůrcům z ciziny. Sami sebe nazývali *věrnými* (tj. správně věřícími) *Čechy, bratry a sestrami* nebo *božími bojovníky*. Jejich protivníci, vidící v nich kacíře, je naopak častovali souhrnným hanlivým označením *husité*, podstatným jménem, v němž už dávno nepocítujeme nic pohoršlivého. V důsledku nepříznivých okolností se husité pokusili uskutečnit svůj program násilím, revoluční cestou. I dnes je zajímavé vědět, jak a proč k tomu došlo i jakým způsobem se jejich zápas vyvíjel.

II. PROMĚNY POLITICKÉHO DĚNÍ

II/1 V předvečer revoluce (1401–1419)

Po návratu krále Václava IV. z vídeňského zajetí roku 1403 a úspěchu vysoké šlechty, která alespoň částečně dosáhla svých cílů, se zdálo, že se poměry v českém soustátí přece jen ztiší. Novým pražským arcibiskupem se stal Zbyněk Zajíc z Hazmburka, člen předního panského rodu. Zpočátku postupoval v úzké součinnosti s panovníkem a dokonce sympatizoval s reformním programem českých mistrů. Klid ale netrval dlouho. O rozruch se postarali němečtí učitelé, působící na pražské univerzitě. Mezi nimi a jejich českými kolegy vládla rivalita, umocněná rozdílnými filozofickými názory. Zatímco se Husův kruh hlásil k platonsko-viklefské linii, zastávali němečtí mistři protikladné stanovisko. Soupeření obou stran šlo tak daleko, že zástupci německých mistrů obvinili u papežské kurie českou reformní skupinu z šíření viklefských bludů. V tomto okamžiku se arcibiskup Zajíc zalekl, ustoupil tlaku Říma a přerušil tiché spojení s panovníkem i s Husem.

Němečtí mistři svými žalobami u papeže rozložili Václava IV., který jejich stížnost považoval za hanobení Království českého v cizině. Do zosťujícího se česko-německého napětí pak sám rázně zasáhl. Roku 1408 jmenoval do rady Starého Města pražského poprvé v jeho dějinách většinu konšelů české národnosti. Němečtí mistři ztratili podporu pražské reprezentace a vzápětí museli čelit dalšímu úderu. Dne 18.1.1409 vydal Václav IV. *Dekret kutnohorský*, jímž měnil poměr hlasů na pražském vysokém učení tak, že český „národ“ obdržel tři a příslušníci cizích „národů“ pouze jediný hlas. Cíl i výsledek tohoto opatření byly zřejmé. Husova reformní skupina získala kontrolu nad celou univerzitou.

Panovníkův krok měl však i mezinárodně politické příčiny. Arcibiskup Zajíc a německá většina mistrovského sboru pražského vysokého učení zachovala poslušnost římskému papeži Řehořovi XII. a odmítla se účastnit koncilu v Pise. Naopak Václav IV. spojoval s vrcholným církevním shromážděním nejen naději na odstranění schismatu, ale i na znovuznání svého titulu římského krále. Němečtí pedagogové a studenti se cítili podvedeni, neboť si na pražské univerzitě udržovali početní převahu. Na protest natrvalo opustili Prahu a uchýlili se buď na starší říšské univerzity nebo na nově založené vysoké učení do Lipska. Odchod několika set cizích učitelů a studentů představoval zlom v dějinách pražské univerzity. Ta se z nadnárodní instituce proměnila v první národní vysoké učení v Evropě a začala ztrácet kontakty se světem.

Střetnutí mezi Husovými přívrženci a odpůrci tím však nekončilo. V roce 1410 přikázal arcibiskup Zajíc spálit opisy Viklefových prací. Před rozbouřeným veřejným míněním ale musel opustit Čechy a záhy skončil v Bratislavě.

Český král otevřeně podporoval Husův reformní kruh až do roku 1412. Tehdy betlémský kazatel ostře kritizoval prodej odpustků (za patřičný poplatek odpouštěla římská církev lidem spáchané hříchy) jako nepřípustné a skandální jednání. Václav IV., mající z celé akce příslibený finanční podíl, pohoršlivé kupčení povolil. Staroměstští konšelé, převážně Češi, dali přes protesty veřejnosti dokonce popraviti tři mladíky, kteří se proti odpustkům vyslovovali. Byla to první prolitá krev za ideály reformy. Tragický incident zákonitě oslabil vztahy mezi Husem a Václavem IV., byť král ani později proti reformnímu proudu prakticky nenasahoval. Zjevnou náklonnost k Husovi utlumil vládce z jiného důvodu. Po celé Evropě se totiž šířily zprávy, že český panovník vychází vstříc kacírům.

Co si nemohl dovolit král, dovolila si česká a moravská šlechta (zejména moravský zemský hejtman Lacek z Kravař, nejvyšší purkrabí českého království Čeněk z Vartenberka i vlivný Boček z Kunštátu a Poděbrad), v níž Husova skupina spatřovala sílu, která vezme do svých rukou nápravu církve. Důvěra byla oboustranná. Právě šlechtici poskytli Husovi ochranu,

když opustil Prahu poté, co nad ní římská církev vyhlásila *interdikt* (zákaz církevních obřadů a úkonů). Jeho trvání bylo vázáno na Husův pobyt v hlavním městě. Vůdce reformního hnutí pobýval pak na Kozím hrádku u Sezimova Ústí a na hradu Krakovci nedaleko Rakovníka. Zde seznamoval se svými názory venkovský lid a pilně psal.

Z Krakovce odjel na podzim 1414 obhajovat pojetí reformy do říšského města Kostnice, kam jej na chystaný koncil pozval římský král Zikmund Lucemburský. Hlavním cílem církevního sněmu nebylo posuzovat oprávněnost Husových myšlenek a jejich věroučnou čistotu, nýbrž provést nápravu obecné církve „shora“, poradou a usnesením učených prelátů a představitelů univerzit. Za prvořadý úkol považoval koncil (i jeho světský ochránce Zikmund) odstranění schismatu. V té době měla už římská církev tři papeže (k římskému a avignonskému přibyl ještě pisanský)!

V představě, že přesvědčí koncil o závaznosti české reformy pro celou církev, se Hus zklamal. Jeho zatčení, věznění i proces ukázaly nepřekonatelné rozpory mezi stanovisky concilu a viklefsko-husitského proudu. Ačkoliv šlo oběma směrům o nápravu neutěšeného stavu křesťanstva, bylo pro koncil, který sám sebe nadřazoval papežské autoritě, nepřijatelné, aby se o způsobu opravy církve jednalo jinde a jinak než v kruhu jejích představitelů. Poté, co Hus odmítl odvolat své názory, odsoudil ho koncil jako zatvrzelého kacíře k trestu smrti upálením a 6.7.1415 jej předal světské moci k potrestání. Český mistr kráčel na smrt s vědomím, že je božím vyvolencem, který umírá v poznané pravdě. Očitý svědek Petr z Mladoňovic o tom napsal:

„Dříve však, než by ho podpálili, přijel k němu říšský maršálek Hoppe z Pappenheimu a syn kdysi Klema (bývalého římského krále Ruprechta Falckého — pozn. red.), jak se mu říkalo, vybízejte ho, aby ještě zachoval život bez úrazu a aby to, co kdysi kázal, a svoje slova odpřisáhl a odvolal. A on, pohlednuv k nebi, vysokým hlasem odpověděl: „Bůh mi jest svědek, že jsem to, co se mi falešně připisuje a skrze falešné svědky přičítá, nikdy neučil, ani nekázal, ale předním úmyslem mého kázání a všech jiných mých skutků nebo písem bylo, abych jen mohl lidi zachrániti od hříchů. V té pak pravdě evangelia, kterému jsem psal, učil a kázal ze slov a výkladů svatých doktorů, dnes vesele chci umříti.“ A uslyševše to, ihned řečený maršálek se synem Klemovým, tlesknuvše rukama, odjeli. A jeho hned biřici zapálili . . .“

Přes protestní listy české šlechty odsoudil koncil k upálení i Husova přítele Mistra Jeronýma Pražského. Jeho život skončil na hranici 30.5.1416.

Kostnický koncil uzavřel svá jednání roku 1418 a téměř celá Evropa považovala jeho průběh za zdařilý. Vyřešil přece schisma (jediným pape-

žem se sídlem v Římě byl zvolen Martin V.) a učinil náběh k obnovení řádu v západním křesťanstvu. Svolavatel concilu Zikmund Lucemburský stanul na vrcholu slávy. Ani jej však nenechávala v klidu situace v českých zemích, nedodržujících usnesení církevního sněmu. Přívrženci české varianty reformy uctívali, navzdory concilu, Husa a Jeronýma jako svaté. Jejich mučednickou smrt pochopili jako důkaz špatnosti a zkaženosti římské církve, proti níž je třeba zakročiti. Mnozí šlechtici začali vyhánět z far na svých panstvích Římu věrné kněze a dosazovali místo nich Husovy stoupence podávající z kalicha. Část šlechty přistoupila i k záboru statků církevních institucí a uváděla tak do praxe myšlenku sekularizace. Vše nasvědčovalo tomu, že se Viklefovy a Husovy teorie uskuteční v Čechách. Šlechta však záhy vedoucí roli v reformním hnutí ztratila. Události dostaly dramatický spád a podílet se na nich začal široký okruh obyvatel.

Římská kurie sledovala dění v českém království a na Moravě se znepokojením. Zikmund dokonce hrozil Václavu IV. vyhlášením křížové výpravy, nedejde-li k obratu. Diplomatský tlak vyvrcholil na přelomu let 1418–1419, ale český panovník mu ustoupil pouze částečně. V Praze ponechal husitům jen tři kostely a do novoměstské rady jmenoval odpůrce reformních snah. Polovičaté řešení neuspokojilo ani katolíky, ani husity. V zjitřené atmosféře si řada přívrženců kalicha vysvětlila protihusitská opatření jako doklad Antikristovy činnosti a blížícího se konce pozemského světa. Prostě a zbožně městské i venkovské obyvatelstvo, jemuž obrazné věty Bible splyvaly s realitou, se začalo vyrovnávat s představou brzkého skonání věků. Vizionářští kněží, ovlivnění názory kacířských sekt, ve svých kázáních zdůrazňovali povinnost křesťana předjímat nástup boží říše, v níž ustane pronásledování spravedlivých, tj. stoupců reform. Podobně vzrušené hlasy zaznívaly též v Praze, kde se stal mluvčím radikálně smýšlejících husitů Jan Želivský, kazatel v novoměstském chrámu Panny Marie Sněžné. Ve venkovském prostředí, zvláště jihočeském, vyústilo očekávání konce pozemského světa v **masové pouti** (první se konala o velikonočních 1419) na vyvýšená místa, „hory“, jimž se říkalo biblickými jmény (kupř. Beránek, Oreb). Nejoblíbenějším názvem byl bezesporu Tábor (na hoře stejného jména v Galileji se zjevil Kristus apoštolům a přikázal jim, aby šířili jeho slovo všem národům). Na „horách“ se scházeli přívrženci reformy z menších měst, městeček a vsí, naslouchali tu kazatelům a přijímali z kalicha. Byl to výraz lidové zbožnosti, kolektivní soudržnosti, odhodlání žít v souladu s božím zákonem a šířit jeho zásady i touhy po spasení duše. Její součástí byla též představa, že v blížícím se dramatu Posledního soudu dojdou věrní křesťané spasení pouze „na horách“ a v pěti vyvolených městech (Plzeň, Klatovy, Louny, Žatec a Slaný; z nich se později Plzeň přidala na katolickou stranu). Nebylo náhodou, že některá z těchto měst se vyrovnávala s důsledky moru, prohlubujícího pocitu zbožnosti a očekávání konce světa.

Císař Zikmund, portrét neznámého mistra po 1430

Z těchto pocitů se zrodila i vůle k činu, v němž se úsilí o vítězství božích pravd prolulo se smyslem pro politickou skutečnost. Na velkém shromáždění, konaném na „hoře Tábor“ (snad dnešní Burkovák u Bechyně) se vůdci husitských radikálů z venkova a Prahy dohodli na dalším postupu. V neděli 30.7.1419 zaútočili při pečlivě připravené akci pražští husité pod vedením Jana Želivského na novoměstskou radnici a svrhli z oken nenáviděné protireformní konšely (odtud označení *defenestrace*; *de* je latinsky z, *fenestra* pak *okno*). Husité ovládli celou Prahu a zahájili revoluci.

II/2 Hlavní husitské směry a jejich charakteristika

Král Václav IV. sice násilný převrat na Novém Městě pražském dodatečně schválil, ale již 16.8.1419 zemřel. Zpráva o jeho smrti byla znamením k dalším vystoupením radikálů, kteří se zejména v Praze obrátili proti nádherným kostelům i klášterům a ničili jejich zařízení. Šlechtické skupině kolem Čenka z Vartenberka, jenž spolu s bývalými Husovými spolupracovníky z artistické fakulty kontroloval po roce 1414 vývoj, se situace vymkla z rukou. Na dějinnou scénu vstoupily další síly. Husovi přívrženci se na základě rozdílného chápání zásad božího zákona, shrnutých brzy do čtyř pražských článků, rozdělili do několika proudů. Svou roli při tom sehrály též regionální zvláštnosti a zájmy.

K umírněným husitům náleželo (až na několik radikálně uvažujících jednotlivců) husitské panstvo, s ním bezprostředně spojená část nižší šlechty a někteří staroměstští předáci. Jejich cílem bylo provést sekularizaci, obsadit nejdůležitější úřady a přesvědčit budoucího panovníka, aby tento program podpořil. Ideovými mluvčími umírněného proudu byli významní Husovi přátelé a žáci (Mistři Křišťan z Prachatic, Jan Příbram a další), vesměs lidé, kteří lpěli na názorech kostnického mučedníka, ale neohlíželi je překročit. Když se ukázalo, že Evropa husitskou výzvu nepřijme, usilovali uzavřít takovou dohodu, která by husitům umožňovala autonomní (svěbytné) postavení v rámci římské církve. Na úplné zprětrhání svazků s ní nikdy nepomýšleli. Celý tento proud spojovala myšlenka na předrevoluční časy, kdy byl vedoucí silou opravného hnutí a měl velký vliv na dvorec Václava IV. Výbuch revoluce znamenal konec jeho výsadních pozic. Nástup husitských radikálů, kteří dostatečně nebrali v potaz společenskou prestiž pánů a univerzitních učenců, ani se neohlíželi na jejich dosavadní zásluhy, umírněné husity zaskočil. Aristokraté typu Čenka z Vartenberka odmítali vidět rovnocenné partnery v poddaných sedlácích a vysokoškolští vzdělanci zase přezíravě hleděli na venkovské kazatele a ngramotné náboženské blouznivce. Tradiční společenské přehrady nebylo možné překonat. Umírnění husité sice souhlasili s rovností všech křesťanů při bohoslužbách, nikoli však v politickém životě. V zásadě se soustředili na obranu svých vý-

sad a nikdy nepřestali snít o tom, že nakonec získají v českém království rozhodující slovo.

Pomineme-li část staroměstských měšťanů a univerzitních mistrů spjatých s husitským panstvem, dá se říci, že Praha tvořila samostatný husitský proud, zaujímající místo zhruba uprostřed mezi umírněnými a radikály. V tomto postavení se zračila důležitost i autorita hlavního města, které i v revoluci sledovalo své zájmy. Nejvýznamnější roli sehrála Praha na počátku revolučního dění, kdy se na čas ocitla v čele všech husitských sil a sjednotila pod svým vedením řadu středočeských a východočeských měst. Její pozici však oslabovaly neustálé třenice mezi Starým a Novým Městem. Zatímco Novoměstští inklinovali k radikálům, následovali Staroměstští spíše Jakoubka ze Stříbra a Jana Rokycanu, odvážně rozvíjející Husovy názory, ale nepodléhající krajnostem.

Husitští radikálové z některých provinčních měst a venkova nebyli sice jednotní, ale spojovala je upřímná touha co nejrychleji a nejdůsledněji, často bez ohledu na reálné podmínky, učinit boží zákon jedinou normou mezilidských vztahů. Stržení touto myšlenkou si ani neuvědomovali, že prostý návrat do období apoštolské církve není možný a že by doslovné naplnění textu Písma vedlo k úplnému zhroucení společnosti. Vizionářství, přimocárost a jistá nedočkavost v porovnání s pražany tkvěla do značné míry v rozdílných podmínkách života, v různé úrovni vzdělání i v odlišné mentalitě lidí z velkoměsta na jedné straně a z venkova na straně druhé.

Už v letech 1419–1420 se profilyvaly tři hlavní husitské radikální směry. Pro východočeský, s hlavním centrem v Hradci Králové (zde působil známý kněz Ambrož), se zprvu vžilo označení **orebité** (podle shromaždiště na mírné vyvýšenině Oreb u Třebechovic), po roce 1424, v němž zemřel Žižka, pak **sirotci**. Nábožensky připomínali východočeští husité pražany, ale politicky byli nesmlouvavější. Pravdu božího zákona chtěli uskutečnit vojenskou silou, třeba i za cenu fyzické likvidace protivníků.

Další radikální směr, **táboři**, působil především v jižních a jihozápadních Čechách. Jeho střediskem byla už od předjarních dnů roku 1420 obec Hradiště hory Tábor, založená na ruinách zpuštěného města poté, co se nenaplnilo proroctví, že k zániku pozemského světa dojde mezi 11.–14. únorem. Tábor byl programově budován jako obec „bratří a sester“, odmítajících nedokonalé lidské zákony a řídících se výhradně slovem božím. Jeho první obyvatelé, přicházející sem z opuštěného Sezimova Ústí a z nejrůznějších míst v bližším i vzdálenějším okolí, zastávali zpočátku chiliastické (*chilioi* znamená řecky tisíc) názory. Domnívali se, že ke skonání věků nedojde hned; nejprve prý čeká věrné křesťany vláda tisícileté říše Kristovy a teprve potom věčné blaženství v nebeském království. A předsíní do Kristovy říše měl být právě Tábor.

Ve snaze otevřít do ní vstup a odstranit rozpory nedůstojné opravdo-

vých křesťanů pojali táboři svou obec jako spotřební komunu, v níž byl podstatně omezen soukromý majetek. Nově přichozí obyvatelé odevzdávali cennější předměty a peníze do pověstných kádí. Ani chiliastické představy se však nepotvrdily. Jejich rozšíření bylo důsledkem vypjaté gotické zbožnosti, umocňované podmanivými hlasy kazatelů, i názory kacírských sekt (valdenští, bratři svobodného ducha), které žily v jihočeském prostředí a našly na Táboře uplatnění. Už na podzim 1420 se sny o společenské rovnosti zhroutily a Tábor začal vybírat úrok (t.j. dávky) z poddanských vsí. V roce 1421 museli nositelé sektářských myšlenek Hradiště hory Tábor opustit a jejich část posléze zahynula, sprovozena ze světa rukou svých někdejších spolubratří.

Tábor sám se pak vyvíjel jako vojensko-řemeslnické centrum, jež ve spojení s jinými jihočeskými (Písek, Prachatice) a jihozápadočeskými (Sušice, Domažlice, Klatovy) městy i dalšími partnery vytvořilo vlivnou sílu. V pozdější době byli táboři ochotni k dílčím politickým kompromisům (už od roku 1426 udržovali kontakty se Zikmundem Lucemburským), v oblasti víry však neustupovali. Neoddělili se sice úplně od „hříšné“ římské církve, ale jako jediný husitský směr vytvořili svébytnou církevní organizaci. V jejím čele stanul *senior* (starší) Mikuláš z Pelhřimova, zvaný Biskupec. Tento krok znamenal náběh k popření univerzálního charakteru obecné církve.

S tábory víceméně pravidelně spolupracovali také **severočeští husité**, k jejichž hlavním opěrným bodům náležela města Žatec a Louny. Od roku 1425 byl jejich vůdcem schopný vojenský podnikatel Jakoubek z Vřesovic, původem nižší šlechtic z východní Moravy.

Postupem doby uvedené směry, s výjimkou umírněných husitů, zpevnily svou organizační strukturu a změnily se ve vojensko-politické svazy. Ty sdružovaly stále i příležitostně vojenské oddíly, města, příslušníky vyšší a nižší šlechty, duchovní i poddanské obyvatelstvo. V rámci těchto seskupení se stále více prosazovaly zájmy šlechty a měst, která byla v sociálním ohledu vedoucí silou revoluce. V boji za husitské pojetí božího zákona se tak zároveň profiloval stavovský model uspořádání společnosti.

Na Moravě neměli zprvu husité příznivé podmínky k působení. Velká města zůstala německá a katolická, takže hlavním pilířem husitství byla vlivná část šlechty, kolísající však mezi věrností kalichu a dědici trůnu. V roce 1423 Zikmund Lucemburský udělil Markrabství moravské v léno svému zeti Albrechtu Habsburskému, což mezi českými i moravskými husity vyvolalo obavu o celistvost Koruny české. K těsnější součinnosti mezi přívrženci kalicha v Čechách a na Moravě však došlo až po roce 1426.

Všechny hlavní husitské proudy spojoval, kromě čtyř artikulů, ještě společný postup proti zahraničním interventům. Jinak mezi sebou soupeřily o rozhodující postavení v Čechách a jejich střetávání čas od času vyústilo

v ozbrojené konflikty. Přechody jednotlivců i skupin z jednoho směru do druhého bývaly běžné stejně jako uzavírání dočasných koalic nebo přestupy od katolicismu ke kalichu či opačným směrem. Evropa však jednotlivé husitské proudy dlouho nerozlišovala a všechny husity bez výjimky považovala za kacíře, které je třeba zničit.

Katolická strana ztrácela v průběhu husitské revoluce své postavení v Čechách i na Moravě. Její hlavní oporou na českém teritoriu byl tzv. *plzeňský landfrýd*, vojensko-politický svazek západočeské katolické šlechty, a předními baštami pak město České Budějovice i hrady jihočeského magnáta Oldřicha z Rožmberka. Určité pozice si katolíci udržovali též v severních Čechách a Podkrkonoší.

Všichni, husité i katolíci, ovšem považovali sami sebe za věrné rytíře Kristovy a za obránce jeho pravd a zákona. V protivnících pak viděli odpadlíky a kacíře. Toto pojetí se odráží též ve známém husitském hesle **Pravda vítězí nade vším** (latinsky *Veritas omnia vincit*), které se ve zkrácené a významově změněné podobě dostalo na standartu československých prezidentů.

II/3 Husitská revoluce (1419–1436); její průběh a výsledky

V průběhu podzimu 1419 se radikálové z řad Želivského stoupenců i z českého venkova marně pokoušeli ovládnout hlavní město, které zůstalo pod kontrolou Vartenberkovy skupiny. Umírnění staroměstští konšelé poté v prosinci 1419 jednali spolu se zástupci české šlechty o podmínkách přijetí Zikmunda Lucemburského na uprázdněný český trůn. Zikmund si byl vědom, že je podle všech náležitostí jediným legitimním dědicem svatováclavské koruny a při rokování v Brně diktoval své požadavky. Oslabení římské církve mu sice nebylo proti mysli, ale nehodlal připustit, aby se z moci panovníka vymkla královská města. Zasahování venkovských poddaných do veřejného života zavrhoval úplně. Proto také odmítl stvrdit výsledky pražského revolučního převratu a o všech otázkách zamýšlel diskutovat až po řádné korunovaci. K zvolenému postupu měl i další důvod. Chtěl-li si v očích evropské veřejnosti i papežské kurie udržet pověst úspěšné světské hlavy křesťanstva, nemohl zacházet s kacíři útlocitně. Tvrdou ruku brzy manifestoval na říšském sněmu ve Vratislavi, kde dal 17.3.1420 zveřejnit papežskou listinu o vyhlášení křížové výpravy proti husitským Čechům. Hrozba vyhlazovacího tažení měla srazit neposlušné husity na kolena. Stal se však pravý opak.

Husitská šlechta, pobouřená Zikmundovým chováním, odmítla jeho nárok na český trůn s tím, že dosud nebyl korunován českým králem. Tak vlastně zpochybnila všechna ustanovení a smlouvy Karla IV., týkající se obsazování panovnického stolce, a osobovala si právo rozhodovat o této

závažné otázce. Vzдор Vartenberkova kruhu však nevydržel dlouho. Již počátkem května 1420 vydal nejvyšší purkrabí Pražský hrad do rukou Zikmundových žoldnērů. Osamocená husitská Praha se obrátila s žádostí o pomoc k orebitům, táborům i dalším venkovským husitům. Ti pochopili, že padne-li hlavní město, je zpečetěn i jejich vlastní osud. V průběhu měsíce dorazily ozbrojené oddíly venkovských husitů do Prahy. Zikmund se před jejichmi hradbami objevil s třicetitisícovou armádou na samém sklonku června.

Římský král nehodlal hlavní české město zničit, nýbrž vyhladovět a donutit ke kapitulaci. Pokus jeho oddílů obsadit kopec Vítkov a odříznout tak Prahu úplně od zemědělského zázemí však ztroskotal na úporné snaze obránců provizorní pevnůstky, jíž přispěchaly ku pomoci posily z Prahy (14.7.). Obrana **Vítkova** byla především dílem téměř šedesátiletého a navíc jednookého tábořského hejtmana **Jana Žižky z Trocnova**, zchudlého jihočeského šlechtice. Renomé skvělého válečníka si vysloužil krátce předtím v **bitvě u Sudoměře** (25.3.1420), kde odrazil útok přesily české katolické šlechty. Výsledek boje na Vítkově, nazvaného později Žižkov, předurčil krach křížáckého tažení. Členové intervenční armády se 30.7. začali rozcházet do svých domovů. Stalo se tak dva dny nato, co se dal Zikmund ve Svatovítské katedrále za asistence jemu věrných českých a moravských pánů korunovat českým králem. Husité však odmítli uznat za panovníka muže, žijícího v rozporu s božím zákonem a bojujícího proti jeho obráncům. Další těžkou porážku utrpěl Zikmund 1.11.1420, když se snažil zachránit Vyšehrad, sevřený husitskými vojsky, vedenými orebským hejtmánem **Hynkem Krušinou z Lichtenburka**.

Triumf v této bitvě pomohl především husitské Praze a otevřel jí prostor k mocenské expanzi do středních a východních Čech. Vedoucí roli na české politické scéně pak pražané dotvrdili na **husitském sněmu v Čáslavi** (červen 1421), kde byla proklamována neplatnost Zikmundovy korunovace a zároveň zvolen kolektivní orgán, který měl po dobu bezkráloví spravovat zemi. O převratných společensko-politických změnách, jež s sebou revoluce přinesla, svědčí, že v něm zasedlo 8 měšťanů, 7 příslušníků nižší šlechty a jen 5 zástupců panstva! Závěry sněmu přijal a ke kalichu přistoupil i pražský arcibiskup Konrád z Vechty.

Zároveň husitská reprezentace usilovně hledala vhodného kandidáta na český trůn. Část táborů pod vlivem chiliastických vizí sice krále odmítala, ale Jan Žižka se stejně jako většina pražanů a východočeských husitů vyslovil pro některého člena polské dynastie Jagellonců. Prozíravější Jakoubek ze Stříbra zase navrhoval volbu nějakého zasloužilého husity, neboť jen takový člověk mohl podle jeho názoru dodržovat a hájit závazný výklad božího zákona. Nakonec k obsazení českého trůnu nedošlo.

Vzrušené, leč neplodné diskuse načas přerušil vpád druhé křížové vý-

Obléhání Prahy křížovou výpravou v r. 1420, iluminovaný rukopis Paměťhodností E. Windeckeho, pol. 15. stol.

pravy. Její první část, vedená říšskými preláty, uprchla z českého území po marném obléhání Žatce počátkem podzimu 1421. Vojenský nástup Zikmunda Lucemburského byl v závěru roku razantnější (obsazení stříbrnosné Kutné Hory), ale konec jeho tažení snad ještě smutnější. Na kvapném útěku před spojenými husitskými vojsky, vedenými již osleplým Žižkou (zranění druhého oka utrpěl při dobývání hradu Rabi), okusil hořkost porážek u Habru a zvláště při přechodu Sázavy u Německého (Havlíčková) Brodu v lednu 1422.

Dočasný pokles nebezpečí zahraniční intervence uvolnil pouta mezi jednotlivými husitskými svazy. Vzájemné osočování a střety byly na denním pořádku. V lých zápasech postihla katastrofa extrémistické skupiny chiliastů a adamitů, působící v tábořské sféře vlivu. Brzy potom došlo v Praze na Jana Želivského. Ohnivý kazatel si získal nesmírnou oblibu zvláště na Novém Městě a své popularity využil k nastolení diktatury, před níž si v celé Praze nebyl nikdo jistý. První neúspěch, porážku pražských vojsk u severočeského Mostu, ještě přežil, ale když se přestal ohlížet na právní zvyklosti, bylo zle. Přední husitští politikové, včetně Žižky, přestali novoměstskému tribunovi poskytovat podporu a jeho diktatura vzala v únoru 1422 zasně. Netrvalo dlouho a umírnění staroměstští husité si s Želivským vyrovnali účty. Dne 9.3.1422 jej pozvali na Staroměstskou radnici, kde ho zatkli a potají popravili. Po smrti novoměstského kazatele ovládlo Prahu až do roku 1427 konzervativní husitské křídlo, prosazující spolupráci s kališnickým panstvem.

Ani na Táboře nevládl klid. Žižkův nelítostný postup proti sektářům i krutost, s jakou si počínal při dobývání měst a hradů, budila nesouhlas seniora Mikuláše z Pelhřimova i dalších kněží. Žižka se proto na konci roku 1422 s tábory rozešel a uchýlil se do východních Čech, kde na základech orebského bratrstva vybudoval v roce 1423 tzv. Menší Tábor. Pravidla, jimiž se tento svaz řídil, obsahuje tzv. *Žižkův vojenský řád*, dílo samotného vojevůdce. Jde v podstatě o soubor zásad, mezi nimiž vyniká nesmlouvavý důraz na plnění a šíření božího zákona v Žižkově pojetí. Slepý válečník si osoboval právo rozhodovat o tom, kdo žije v souladu s Bohem, čímž vlastně narušoval kompetence husitských kněží. Zároveň se cítil povinen stíhat a trestat všechny, kdo se neřídí čtyřmi pražskými články. Bývalý trocnovský zeman považoval zřejmě sám sebe za prodlouženou boží ruku, jež ovládne celé české království. A vše ukazovalo, že tomu tak vskutku bude. Na Žižkovu stranu se zakrátko přidala všechna velká východočeská města i mnozí šlechtici, včetně několika příslušníků panského stavu (Jan Roháč z Dubé, bratři Hynek a Viktorin z Kunštátu a Poděbrad). Hlavní sílu, kterou vynikající vojevůdce disponoval, však představovalo stále polní vojsko (polní obec), ustavené roku 1423 a složené z profesionálních bojovníků.

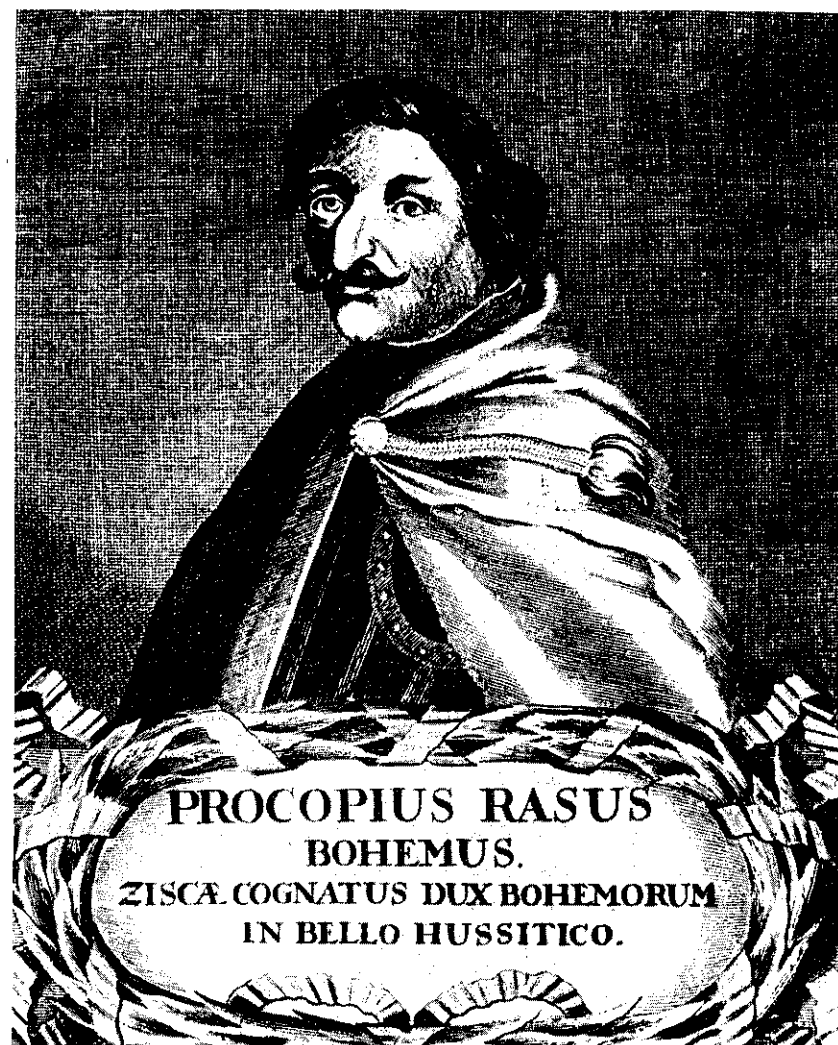
V letech 1423–1424 dosáhl Žižka pronikavých úspěchů. Vzrůstající

Jan Žižka v čele vojska (dřevořez z počátku 16. století)

moc východočeského svazu přiměla umírněné husity, konzervativní pražské představitele i katolickou šlechtu, aby se sdružili v koalici a přijali na svatohavelském sněmu (podzim 1423) usnesení namířené proti Žižkovi. Neuspěli. Dne 7.6.1424 je slavný válečník na hlavu porazil u **Malešova**. Svatohavelská koalice se zhroutila. Rozlíčený Žižka vytáhl proti Praze, rozhodnutí ztrestat její zrádné počínání, ale Janu Rokycanovi se podařilo obávaného hejtmana přemluvit. Výsledkem bylo uzavření dohod na Špitálském poli (nynějším pražském Karlíně) i ve Zdicích a rozhodnutí podniknout vojenskou výpravu spojených husitských sil na Moravu. Při tomto tažení Jan Žižka 11.10.1424 při obléhání Příbyslavi zemřel.

Žižkova politického odkazu se ujal **Jan Roháč z Dubé**, blízký přítel a spolupracovník zesnulého vojevůdce. Pokus o sjednocení **táborů a sirotků** (tak si na znamení úcty k Žižkovi začali říkat příslušníci východočeského svazu) mu však nevyšel. Zato se spojeným husitským silám podařilo obrátit na útěk vojska saských a durynských feudálů, snažících se vyprostit z obležení město **Ústí nad Labem** (16.6.1426). I tentokrát po velkém úspěchu propukly mezi husitskými stranami spory a třenice. Netrvaly však dlouho. Převrat na Starém Městě pražském v roce 1427 smetl konzervativní husitské konšely a uvolnil prostor k stabilizaci sil na českém politickém jevišti.

**PROCOPIUS RASUS
BOHEMUS.
ZISCA. COGNATUS DUX BOHEMORUM
IN BELLO HUSSITICO.**

Fiktivní podoba Prokopa Holého, 17. stol.

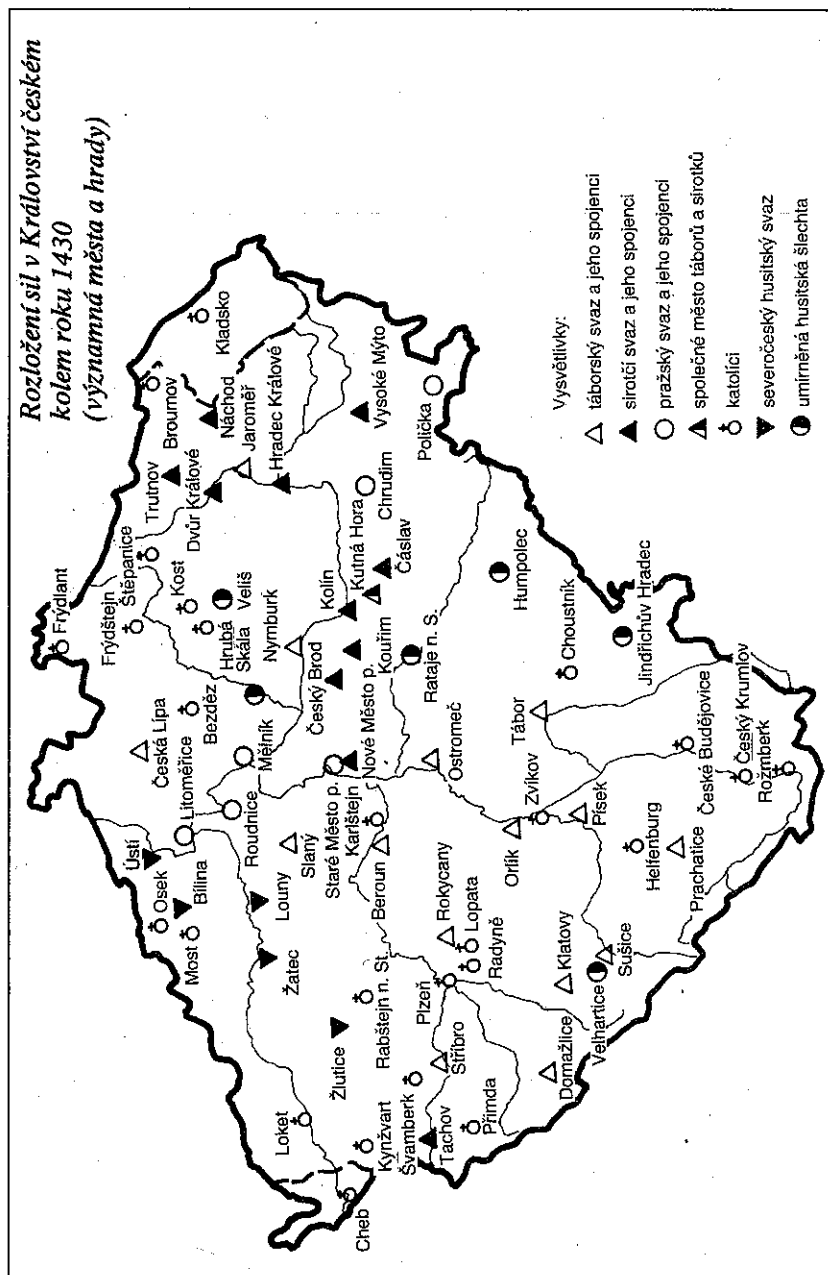
Až do roku 1434 na něm udával tón blok tvořený tábory, sirotky (k nim se přiklonilo Nové Město pražské) a pražany. Organizační struktura všech tří svazů, které se lišily ve věroučných názorech, leč ve vojenské oblasti spolu poměrně dobře vycházely, bylo obdobné. Funkci duchovních správců zastávali kněží; u tábora **Prokop Holý**, mezi sirotky **Prokop Malý**, řečený **Prokúpek**, ve straně pražské **Jan Rokycana**. Tito muži také určovali politickou linii. Mimořádné postavení duchovenstva se ovšem ocitalo v rozporu s artikulem, požadujícím zákaz světského panování kněží. Na tento fakt přirozeně upozorňovali husitští šlechtici a měšťané, ale dominující pozice všech tří svazů v českém prostoru i četné úspěchy v zahraničí zavíraly zatím kritikům ústa.

Právě Prokop Holý, přezdívaný zahraničními protivníky Veliký, se zasloužil o pronikavou změnu husitské taktiky. Slábnoucí postavení českých katolíků, neschopných již vážnějšího protiúderu, umožnilo přenést válečné operace do vedlejších zemí Koruny české i za pomezí českého soustátí. Důležitým předpokladem bylo ovládnutí hlavních komunikací, spojujících české království se sousedními oblastmi. Stalo se tak v letech 1425–1427. Potom již téměř nic nebránilo přesunům husitských vojsk a budování operních bodů ve vedlejších zemích Koruny. V tomto směru kráčeli příkladem táboři, kteří vytvořili síť posádek ve Slezsku, zatímco sirotci se soustředili na vpády do Horní Lužice. Husitské svazy tak dávaly najevo, že hodlají prosadit svůj program v celém českém soustátí a že nepřipustí rozpad zemí Koruny české.

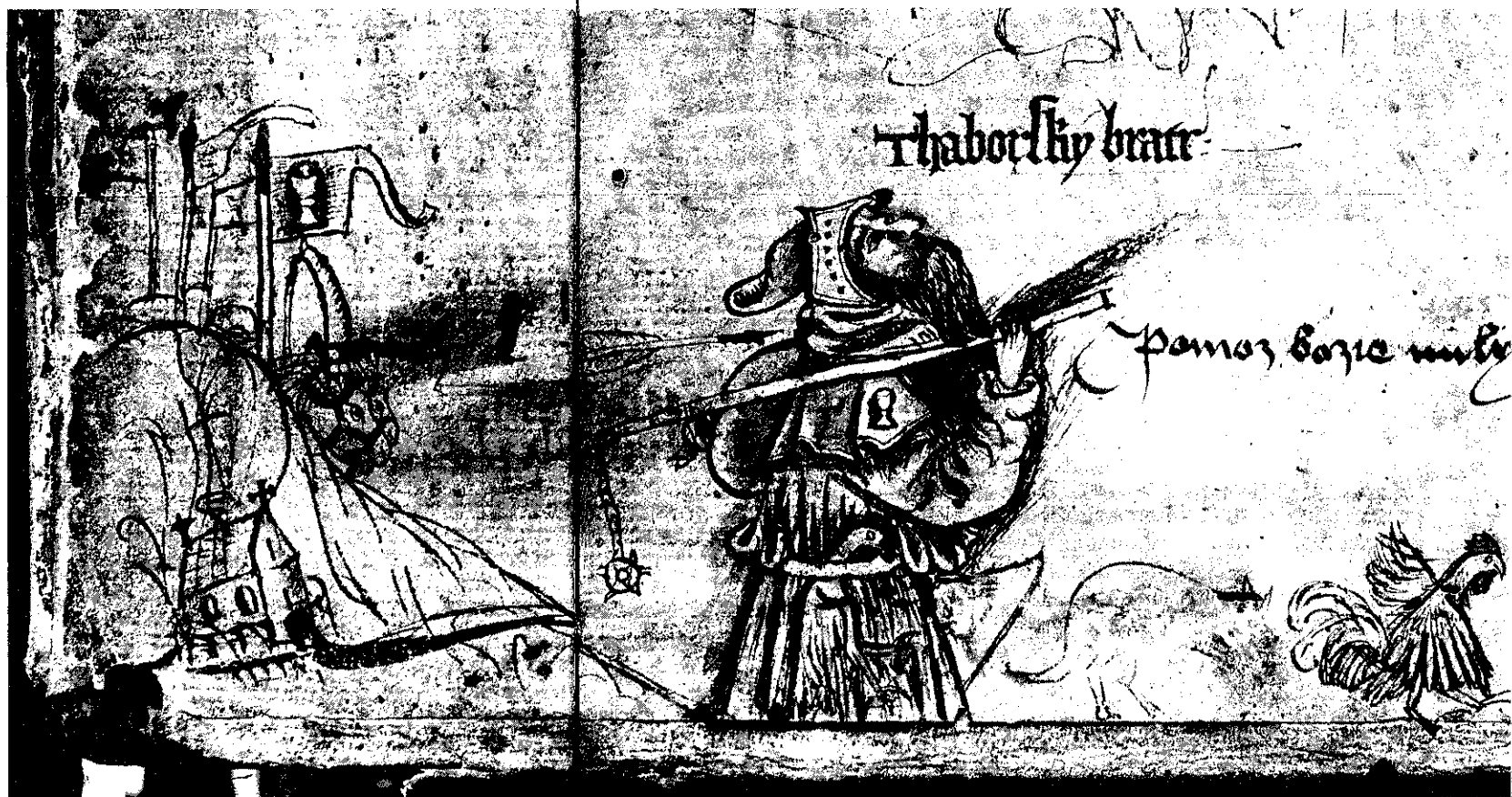
Spolupráce s moravskou husitskou šlechtou zase ulehčila pronikání husitských oddílů do uherské Horní země (dnešní Slovensko), kde se táborem podařilo zmocnit významného obchodního střediska Trnavy i dalších míst. Jestliže vpády do rakouských zemí byly od roku 1425 nepsaným pravidlem, pak od zimy 1429/1430 se před husitskými bojovníky třásly též německé oblasti Říše. V roce 1433 pak sirotčí polní vojsko podniklo v žoldu polského krále výpravu až k Baltu.

Smyslem těchto tažení, nazývaných husity *rejsy* (v novodobé češtině se pro ně vžilo nesprávné označení *spanilé jízdy*), bylo nejen zasažení protivníka na jeho vlastním území, ale též propagace husitských ideálů a v první řadě hospodářské důvody. Jádrem husitských sil totiž tvořily stále profesionální oddíly. U sirotků a táborů to byly polní obce (táborská vznikla asi v roce 1426), které fakticky živila kořist, zatímco pražané spoléhali na klasický žoldnéřský systém (vojáci sloužili za smluvený plat). Polní vojska čítala v době válečných kampaní dohromady „jen“ 12 000 mužů, ovšem v tehdejších poměrech to byla velká síla, na jejíž vydržování česká ekonomika nestačila.

Polní obce stály také u všech velkých válečných úspěchů husitských stran ve druhé polovině dvacátých a na počátku třicátých let. V srpnu 1427

Vyobrazení
táborského bojovníka
(nástěnná malba
z Tábora)
počátek 16. stol.

uprchla před spojenými husitskými silami vojska čtvrté křížové výpravy, marně obléhající západočeské město Stříbro a posléze předstírající náznak obrany u Tachova. Snad ještě větší blamáží skončilo páté křížové tažení, jež 14.8.1431 opustilo české území v prostoru Domažlic a Kdyně dříve, než spatřilo obávané husitské bojovníky. Obě katastrofální porážky křížáckých sborů naznačují, že husitská vítězství nelze z vojenského hlediska přeceňovat. Pod korouhví s křížem se vedle říšských feudálů a jejich družin stavěli většinou lidé, jimž šlo v první řadě o snadnou kořist, nikoli o boj s nasazením vlastního života. Když se možnost vojenského střetnutí přiblížila, dali se takoví lidé okamžitě na úprk a šlechta je zbytečně vyzývala ke statečnosti.

Marnost snah zlomit husity vojensky přivedila obrat v myšlení organizá-

tora poslední křížové výpravy, italského kardinála Cesariniho. **Koncil**, který se sešel v roce 1431 v Basileji a jehož jednání Cesarini předsedal, potřeboval ve svém soupeření s papežem pronikavý úspěch, aby získal na svou stranu mezinárodní mínění. Měla jím být právě dohoda s husity. Snahy koncilu o kontakt s husitskými svazy vřele podporoval i stárnoucí Zikmund Lucemburský, jenž stále snil, že se přece jen ujme vlády v Království českém.

Husitská reprezentace nabídka koncilu na diskusi o programu čtyř pražských artikulů přijala. Doufala, že konečně získá svět pro husitské pojetí božího zákona. Po předběžných rozhovorech v Chebu roku 1432, kde byla dojednána závazná pravidla disputace (tzv. *Chebský soudce*), se v prvním čtvrtletí 1433 konala jednání v Basileji. Vystoupení husitské delegace, slo-

žené z táborů, pražanů a sirotků, i odpovědi koncilu vyjevily propastné rozdíly v postojích obou stran. Husitští představitelé zároveň pochopili, že křesťanská Evropa jejich program nepřijme. Přesto bylo dohodnuto v rozhovorech pokračovat. I husité si přáli přijatelné řešení, poněvadž dlouhá válka české země vyčerpávala a prostí lidé toužili po míru.

Byl tu však jeden závažný problém. Blok táborů, sirotků a pražanů požadoval bezpodmínečné uznání čtyř pražských artikulů pro všechny obyvatele Království českého a Markrabství moravského, včetně katolíků! Ve snaze přimět protivníky k povolnosti oblehl hlavní katolickou pevnost v Čechách město Plzeň (červenec 1433). S takovými kroky koncil a česká katolická strana zásadně nesouhlasily. V prudce se zhoršující ekonomické situaci nehodlali táboři a sirotci ustoupit ani o píd'. Ocitli se i pod tlakem polních vojsk, obávajících se ztráty existence v případě uzavření mírových smluv. Většina země volala po míru, ale polní obce se na nikoho neohlížely, pokračovaly v obléhání katolické Plzně a v drancování celých oblastí v zoufalém úsilí zajistit si potravu. Na politické scéně proto došlo k důležitému přeskupení sil.

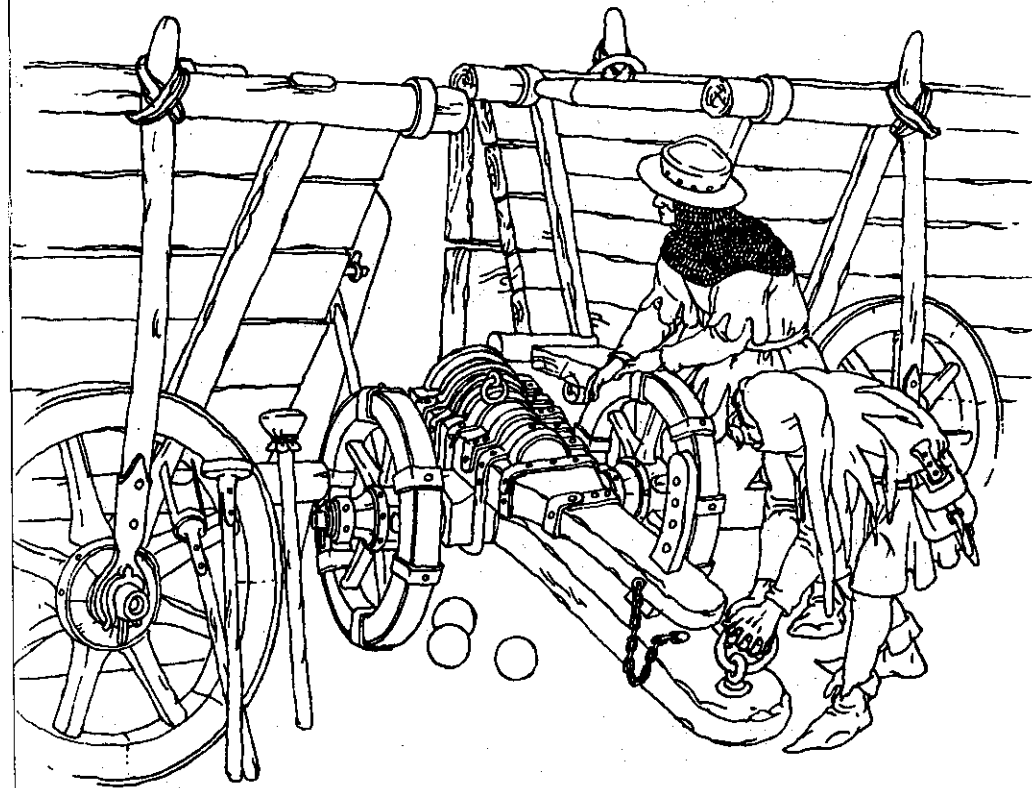
Rokycanovi pražané se spojili s umírněnými husity a dočasně též s českými katolíky proti táborům a sirotkům, od nichž rychle odpadali mnozí dosavadní přívrženci. K rozhodující bitvě došlo 30.5.1434 u vesnice **Lipany**, nedaleko Českého Brodu. Táborско-sirotčí seskupení utrpělo těžkou porážku, jež v podstatě znamenala konec polních vojsk (sirotčí se rozpadlo úplně, zbytky tábořské polní obce vstoupily později do žoldu Zikmunda Lucemburského, aby bojovaly proti Turkům). Jednání mezi husity a vyslanci koncilu se však i po Lipanech vlekla ještě dva roky.

Až 5.7.1436 byla v Jihlavě slavnostně vyhlášena dohoda mezi husitskými Čechy a basilejským koncilem, tzv. **kompaktáta**. Na území Království českého a Markrabství moravského povolovala přijímání z kalicha a v oslabené formě i další tři pražské články, ovšem pouze husitskému obyvatelstvu. V dějinách římské církve však i tento krok představoval ústupek zásadního významu. České země se staly oblastí „dvojitého lidu“, kde se fakticky každý člověk mohl rozhodnout, zda se přihlásí k husitskému či katolickému vyznání. Ačkoli ostatní konfese, což se týkalo hlavně tábořského vyznání víry, kompaktáta nepřipouštěla, přece jen představovala první krok na evropské cestě k náboženské toleranci a svobodě. Jedna okolnost však hrozila do budoucna komplikacemi, totiž fakt, že kompaktáta a autonomní postavení husitů v rámci římské církve neschválil papež.

Sjednání kompaktát bylo i podmínkou nástupu Zikmunda Lucemburského na český trůn. Husité tak mlčky uznali platnost korunovace z července 1420. Starý král a císař (římskou korunovační jízdu podnikl v roce 1433) však musel souhlasit s podmínkami, které zásadním způsobem měnily tvář českého království. Duchovenstvo ztratilo zastoupení na českých

zemských sněmech (na Moravě i v dalších vedlejších zemích si je udrželo), naopak právo účasti na nich si vydobyla nižší šlechta a vedle Starého Města pražského i královská města. V rozdělení sněmu do tří kurií (panské, rytířské a městské) se rýsovalo uspořádání rodící se stavovské společnosti. Revoluce výrazně zasáhla i do národnostní problematiky. Prahu i další husitská města (kupř. Žatec a Kutnou Horu) opustilo po roce 1419 německé etnikum, čímž se dovršil proces počestování měst. Majetek uprchlíků získali přívrženci kalicha a dobře si ho hlídali. Plnoprávným měšťanem se v husitských městech nesměl stát ani katolík, ani Němec!

Panovník potvrdil i záborny a zástavy nemovitého majetku, k nimž došlo v revolučních časech, čímž legalizoval rozsáhlé přesuny v pozemkové držbě. Katolická církev ztratila v Čechách téměř všechny své statky, kte-

Houfnice v husitské vozové hradbě (rekonstrukce P. Majora)

ré naopak získali příslušníci panstva, nižší šlechta, měšťané a městské obce. Na vyznání přitom mnoho nezáleželo, jelikož církevní statky zabrala v průběhu revoluce i celá řada katolických šlechticů. Na Moravě, kde husitství neslavilo takové úspěchy, si římská církev udržela značnou část svého pozemkového bohatství.

Oba šlechtické stavy i města vyšly z revolučního dění výrazně posíleny. Předpoklady pro vyostřené hospodářské a politické soupeření městského stavu se šlechtou, jak je známe z počátku 16. století, vznikly právě za husitství. Výsledky revoluce však jen sotva mohly uspokojit poddané vesničany, vstupující do bouřlivého dění s nadějemi, které nedošly naplnění. Jeden příklad za všechny: Po opadnutí chiliastické vlny se část vesničanů vrátila z Tábora ke svým gruntům na rožmberských panstvích.

Porovnáme-li všechna pro a proti, dospějeme k závěru, že husitská revoluce sice nedosáhla původně vytyčených cílů, ale neskončila ani porážkou. Zvítězila ve své umírněné variantě, což odpovídalo podmínkám, v nichž probíhala.

II/4 *Zápas o český trůn (1436–1458)*

Ne vše bylo tak jednoduché, jak vyplývalo z oficiálních dokumentů. Oslabená tábořská strana odmítla uznat kompakťata a trvala na výlučnosti své náboženské organizace. K malé radosti koncilu a proti jeho vůli vyslovil Zikmund, aby zachoval v zemi klid, s požadavky tábořských představitelů souhlas a bývalou revoluční obec Tábor dokonce povýšil na královské město! V odboji proti novému panovníkovi tak zůstal jedině Hradec Králové a od jara 1437 pouze Jan Roháč z Dubé a jeho ozbrojená družina na hrádku Sion u Kutné Hory.

Ačkoli se Zikmund snažil o obnovení klidu a právního řádu (znovu začal zasedat zemský soud, který za revoluce neúřadoval), směřovalo soužití katolického panovníka s husitskou většinou ke konfliktu. Napětí se vyhrotilo poté, co dal Zikmund najevo nepřítel volenému pražskému arcibiskupovi, kališníku Janu Rokycanovi, a ten ve strachu o svůj život opustil Prahu. Situace se stala neudržitelnou po oběšení Jana Roháče (9.9.1437), kterého král přikázal popravit jako zemského škůdce a zhoubce. Poměry v Uhrách a nespokojenost husitských politiků přiměly Zikmunda k odjezdu z Čech. Cestou do uherského království ve Znojmě zemřel (9.12.1437).

Po jeho skonu přijali tradičně uvažující katolíci a umírnění husité na trůn Zikmundova zetě **Albrechta Habsburského**, vévodu rakouského (vládl v letech 1437–1439), ale východočeští husité, táboři a Rokycanovi stoupenci se vyjádřili pro polského prince Kazimíra. Boje mezi stranami přerušila Albrechtova náhlá smrt. Ale to již byla Praha pod kontrolou

umírněných kališníků, spolupracujících často s katolickými politiky. Poněvadž se dědic trůnu, malý **Ladislav** (narozený až po otcově smrti, a proto zvaný *Posthumus*, tj. **Pohrobek**), nemohl jako nezletilý ujmout vlády, pokusili se představitelé všech českých stran dohodnout na jiném kandidátovi. V roce 1440 zvolil výbor, složený z 18 pánů, 14 příslušníků nižší šlechty, 14 měšťanů a Jana Rokycany, českým králem bavorského vévodu Albrechta, jenž však českou korunu nepřijal.

V nastalém dlouhém bezvládlí spravovaly zemi branně-politické spolky, zvané *landfrýdy* (doslova přeloženo znamená landfrýd zemský mír), fungující na krajském principu. Největší sílu mezi nimi představovaly landfrýdy východočeské, rozkládající se na území bývalého sirotčího svazu a prosazující přísné dodržování kompakťat. Jejich vůdcem se stal schopný šlechtic Jiří z Kunštátu a Poděbrad, pocházející z panské a k tomu husitsky orientované rodiny (děd Boček, otec Viktorin). Poděbradská strana si uvědomovala možné nebezpečí restaurace katolické moci, a proto v noci z 2. na 3.9.1448 opanovala Prahu a vrátila ji do rukou Rokycanových přívrženců. Roku 1452 pak i mnozí katolíci souhlasili s volbou Jiřího Poděbradského zemským správcem. Svého postavení využil Jiří k zásahu proti táborům. Dne 1.9.1452 mu Tábor otevřel brány a vydal do jeho rukou představitele dožívající tábořské církve, seniora Mikuláše z Pelhřimova a bývalého radikála Václava Korandu. Oba zemřeli v internaci na Poděbradových hraděch. Tímto krokem zároveň došlo ke sjednocení všech husitů na základě kompakťat. Hlavou kališnické církevní organizace zůstal Jan Rokycana.

Roku 1453 se třináctiletý **Ladislav Pohrobek** ujal vlády ve všech dědičných zemích (v rakouských oblastech, Uhrách) a tedy i v Koruně české. Opět se však potvrdilo, že katolický král si nerozumí s kališnickým obyvatelstvem a politiky. Když Ladislav v listopadu 1457 zemřel na leukémii, přestala se utrakvistická většina ohlížet na dynastické smlouvy Karla IV. i na lesk tradičních evropských panovnických rodů. Svým způsobem jí napomohl příklad z Uher, kde šlechtické kruhy zvolily počátkem roku 1458 panovníkem muže ze svého středu — mladého Matyáše Korvína. Husitská strana proto kandidovala na český trůn Jiřího z Poděbrad. S tímto řešením nakonec souhlasili též představitelé katolické šlechty, které Jiřího osobnost skýtala záruku, že nedojde k návratu zabraných statků zpět do držení římské církve. V dané situaci neměl proti Jiřímu šanci obstát ani francouzský princ.

Dne 2.3.1458 byl **Jiří z Poděbrad** zvolen na Staroměstské radnici hlasy zástupců českých stavů králem. Byla to **první skutečná volba českého panovníka**, provedená bez ohledů na jakákoliv starší ujednání, příbuzenské svazky a dynastický původ (až do té doby se nemohli čeští šlechtici ucházet o královskou korunu). Průlom do tradičních středověkých zvy-

Fiktivní podoba arcibiskupa Jana Rokycany (17. století)

klostí se zdařil. Český trůn se stal svobodně volitelným, což svědčilo o politické moci stavů a dokreslovalo změny, které husitská revoluce přinesla. Reakce většiny českých lidí na volbu nového krále byla jednoznačně kladná. Anonymní kronikář zachytil významný okamžik se smyslem pro atmosféru:

„A tak se na tom sněmu stalo, že páni čeští i s jinými obcemi dali sú k tomu plnú vuoli, a zvolen jest za krále českého urozený pán, pan Jiřík z Kunštátu a z Poděbrad, správce český, ten čtvrtěk před Přenesením sv. Václava v postě, jakož v hodinu XVII (tj. asi 10.30 hod.—pozn. red.) v Praze na rathúze v Starém Městě. A po tom volení veden jest ihned ode všeho panstva do kostela Týnského k Matce Boží. A tu s velikú radostí zpívali sú kněží a žáci Tě Boha chválíme. A potom z kostela veden jest do svého dvoru královského (na místě nynějšího Obecního domu—pozn. red). A z toho byla veliká radost věrným Čechuom, a mnozí sú plakali pro radost, že milý Buoh vysvobodil je z toho, že sú již vyšli z moci německých králuov, kteříž sú myslili zlé učiniti lidu českému a zvláště těm, kteříž přidrží se Čtenie svatého (tj. Písma—pozn. red.).“

Na rozdíl od Matyáše Korvína měl Jiří od začátku nesrovnatelně obtížnější mezinárodní postavení. Pro Evropu byl nejen „povýšencem“ pochybného původu (není vyloučeno, že pocházel z nemanželského lože), nýbrž též „husitským kacířem“, jehož přímí předkové patřili k přátelům Jana Husa a Jana Žižky. Pro českou společnost však lepší řešení neexistovalo. Hodlalo-li husitské obyvatelstvo udržet výsledky revoluce, musel na pražském trůně zasednout „husitský král“. Prozíravé stanovisko mistra Jakoubka ze Stříbra z roku 1420 (doporučoval tehdy zvolit českého husitu) došlo svého naplnění bezmála o čtyřicet let později. I Poděbradova volba tak náleží k přesvědčivým důkazům revolučních změn.

II/5 *Vláda Jiřího z Poděbrad (1458–1471)*

Nepříjemné záležitosti čekaly nového panovníka okamžitě po nástupu na trůn. Pro zvolení Jiřího z Poděbrad se totiž vyslovili jen představitelé stavů Království českého, zatímco zástupci katolických vedlejších zemí se aktu na Staroměstské radnici nezúčastnili a proti Jiřímu se postavili i moravští katolíci. Obratným postupem, prozrazujícím vynikajícího diplomata, se však Poděbradovi podařilo získat uznání na celém teritoriu Koruny české. Politickým rozhledem, uměním kompromisu i vhodně sjednanými sňatky (dceru Kateřinu provdal za Matyáše Korvína, podobné svazky uzavřel i se saskými vévody a braniborskými Hohenzollerny) si vydobyl

ke vnovse časij az do své plicy plic
 tem y rzeozij dotazuje A tak vna
 ni Joha Symon smogij cest dotonal.

Y lere v Prahy vstac
 ze Prahy vstac
 sfootky nos chode va
 czeftu ka fizeho Mj
 boli toho ved yctij n
 vstijij fere meste
 dan navstite v rze
 Dojcesem vnyms Ma
 fudy voda ceta y o
 tud na nome meste a
 as brachajou a tu
 vnovsekyj smogij
 dy dracosovatej n
 klovio pod obogy va
 jine se kraemij och
 on tu jodie nstevky
 masomal a vana
 na Staromiestsky y
 zeny na Podiebrady
 wate v dnu vlar
 wicentis gpa hestna
 sadimny watej fce
 roany smogij vge
 tu gpa emiu woz
 nepravie pravny
 zebrai a klovio
 nabrai avy ke ma

Kromimien tomu Jan Hus
 Podiebradsky z Cinciatu
 klovio w fcease natijty kovy fima
 pod obogy wicofobij a ce nen benu fi
 nagy a gpaat hubij neb ty klovio
 klovio byl kral Albrecht sadyl niet
 terijj smogij pravny byl a wfole

Král Jiří z Poděbrad
 (Krakovský rukopis Starých letopisů českých, po 1520)

respekt v středoevropském prostoru a uvolnil si ruce pro obnovu válkami zničeného českého království.

Základem Poděbradovy politické koncepce byla kompakтата, která považoval za klíčový zákon. Dodržování jihlavských úmluv představovalo v jeho pojetí podmínku pro poklidné soužití kališnické většiny s katolickou menšinou, pro vzájemně snášenlivý (tolerantní) vztah obou vyznání. Stabilita v náboženské oblasti kladně ovlivňovala poměry v politické sféře i ve sféře hospodářské. Zároveň Jiří chápal kompakтата jako určující dokument pro postavení českých zemí v Evropě. Jihlavské dohody jasně říkaly, že čeští kališníci jsou i přes věroučné rozdíly pevnou součástí jednotné římské církve a nesmějí být pro své přesvědčení haněni, ponižováni a označováni za kacíře. Praxe ovšem nebyla zdaleka tak idylická a většina evropského obyvatelstva nadále viděla v českých utrakvistech heretiky, jak o tom svědčí i verš („znám Čechy bludem zmámené . . .“) soudobého francouzského básníka Françoise Villona.

Poděbrad sám kráčel svým poddaným příkladem, kompakтата dodržoval až úzkostlivě a při každé příležitosti vystupoval jako spravedlivý král „dvojího lidu“, pečující jak o kališníky, tak o katolíky. Jiné církve, což se týkalo především rodící se jednoty bratrské, neuznával a neváhal proti nim zasáhnout. Snášenlivost ve věcech víry dával najevo rovněž v osobním životě. Jeho druhou manželkou byla Johana z Rožmitálu, pocházející z tradičně katolického rodu. K panovníkovým osobním rádcům pak náleželi cizinci Martin Mair, Antonio Marini z Grenoblu a Řehoř z Heimburku, vesměs lidé katolického vyznání.

Po rychlých úspěších se vnitřní i mezinárodní situace z hlediska českého krále nepřijemně zauzčila. Vše začalo 31.3.1462, kdy papež Pius II. (vlastním jménem Aeneas Silvius Piccolomini), proslulý humanista a znalec české otázky, prohlásil při jednání s českým poselstvem kompakтата za zrušená. Prostě a chytře využil toho, že papežství jihlavské úmluvy nikdy neuznalo. Piův tah povzbudil katolíky v Království českém i vedlejších zemích. Nebezpečí katolické restaurace vyvstávalo v reálných obrysech.

Poděbrad mu čelil rozsáhlými projekty, jejichž cílem bylo nedopustit izolaci českého státu a oslabit mezinárodní vliv papežské kurie. Původní Mariniho návrh na ustavení válečného spolku proti Turkům nahradila širší a závažnější koncepce mírové unie evropských panovníků, jejímiž hlavními orgány by byly stálý kongres se zákonodárnou pravomocí a soudní dvůr. Text návrhu na zřízení institucí, připomínajících svým způsobem novověké projekty typu dnešních Organizace spojených národů, Rady bezpečnosti a Evropských společenství, se nesetkal s pozitivním ohlasem. Při jednání s českou delegací jej odmítl i francouzský král Ludvík XI., v něhož Jiří vkládal určité naděje. Ani okázalá cesta reprezentativního poselstva, které pod vedením králova švagra Lva z Rožmitálu navštívilo

v letech 1465–1467 západoevropské panovnické dvory, nezbudila nic více než pozornost a nezávazné projevy sympatií. To však už Jiří vzdoroval široce založenému pokusu vnitřních i zahraničních sil o zvrát poměrů v českém soustátí.

Nejprve pozdvihla hlavu nezkrotná katolická Vratislav, po ní bašta českého katolicismu Plzeň a téměř současně **Zelenohorská jednota**, spolek katolického panstva nespokojeného s tím, že panovník projevoval zřejmou přízeň i nižší šlechtě a městům. Když dal v prosinci 1466 papež Pavel II. Jiřího do klatby a prohlásil jej za sesazena z českého trůnu, nedala se válka odvrátit. Povstání Zelenohorské jednoty panovník v průběhu roku 1467 bez větších nesnází potlačil, ale na jaře 1468 proti němu vystoupil jiný protivník, uherský král a bývalý zeť **Matyáš Korvín**. Do čela křížové výpravy, vyhlášené papežem proti „českým kacířům“, jej hnala touha ovládnout celý středoevropský prostor.

V několikaleté válce, v níž Jiří hájil husitský odkaz, se štěstí střídavě klonilo na obě strany. Po prvních Matyášových úspěších na Moravě se podařilo Poděbradovým oddílům zaskočít uherské voje u Vilémova v Železných horách (únor 1469). Korvín, který se z pasti dostal zřejmě výměnou za slib, že Jiřímu diplomaticky pomůže, dané slovo nespínil. Naopak. Dne 3.5.1469 se dal v Olomouci zvolit katolickými stavy českým králem. Jeho titul okamžitě uznali též představitelé obojí Lužice, Slezska i většina Moravanů. Poděbradovi zůstala faktická moc pouze v kališnických oblastech Čech. V zoufalé situaci, násobené rychle se zhoršující nemocí, se mu podařilo nalézt schůdné řešení. Uzavřel dohodu o nástupnictví s polským králem Kazimírem IV. V případě Jiřího smrti měl český sněm zvolit na trůn příslušníka jagellonské dynastie. Když Jiří z Poděbrad 22.3.1471, pouhý měsíc po skonu Jana Rokycany, zemřel, nikdo nevěděl, zda se v budoucnu povede obnovit jednotu českého soustátí a uchovat při životě dědictví husitské revoluce. Další vývoj potvrdil předvídatost Poděbradova kroku.

II/6 *Počátky jagellonské vlády a potvrzení výsledků husitských zápasů (1471–1485)*

Po smrti Jiřího z Poděbrad zvolili přívrženci jeho politické linie na český trůn polského prince, katolíka **Vladislava Jagellonského**. Poněvadž vedlejší země a většina českých katolíků (především v jižních a západních Čechách) uznávaly nadále za českého panovníka Matyáše Korvína, existovalo v soustátí Koruny české dvojládí, hrozící jejím přímým roztržením. Mimořádně kritické byly poměry v Království českém, kde souběžně působily dvojí orgány zemské správy. Svě úřady měly oblasti kontrolované Vladislavem a vlastními institucemi se řídily regiony podléhající Ma-

tyášovi. Obě zneprátenené strany si uvědomovaly nebezpečí plynoucí z tohoto stavu a zápasily proto o konečné vítězství. Vladislav Jagellonský tak musel hned od počátku své vlády pokračovat ve válce s Matyášem Korvínem.

Žádný ze soupeřů však nedisponoval silami a prostředky potřebnými k rozhodnutí vleklého konfliktu. Velké válečné operace, až na několik výjimek, ustaly. Vydržování vojenských, v převážné míře žoldnéřských oddílů, at' již náležely jakékoli straně, však prodlužovalo hospodářské potíže českého království. Politická a správní nejednotnost i právní nejistota (od poloviny šedesátých let až do konce válek opět nezasedal zemský soud) znovu poskytly prostor k četným opovědím, k řádění žoldnéřských a lapkovských tlup i ozbrojených družin násilnických feudálů.

Neutěšené situaci Vladislav Jagellonský nedokázal, ba ani nemohl čelit. V době příjezdu do Čech mu bylo pouhých patnáct let a musel tedy naslouchat hlasům svých rádců. Tiché neprůrazné vystupování a citlivé duševní ustrojení pak mladého krále nepředurčovaly do role silného panovníka. To ovšem Vladislavovi nebránilo snít o rozmachu vlastní moci. Ani Jagelloncova mezinárodní pozice nebyla dobrá; papežská kurie nadále považovala za českého panovníka Matyáše Korvína, což vyvolávalo četné zahraničněpolitické komplikace.

Vše se vyřešilo až v letech 1478–1479 při jednáních v Brně a Olomouci. Tehdy došlo mezi Matyášem a Vladislavem k dohodě, stvrzené na osobním setkání obou panovníků. Matyáš, užívající i dále titulu českého krále, přiznal Vladislavovi přímou kontrolu nad celým Královstvím českým, ale ponechal si vládu na Moravě, v obojí Lužici a ve Slezsku. V případě, že by Vladislav zemřel dříve, připadlo by Království české Matyášovi. Dřívější Matyášova smrt pak pro Vladislava znamenala povinnost zaplatit jeho nástupcům 400 000 zlatých. Pro Jagellonce to byly tvrdé podmínky, jež násobily nebezpečí rozpadu českého soustátí. Vše ale bylo nakonec jinak. Matyáš zemřel roku 1490 bez legitimních mužských potomků a Vladislav se ujal vlády na celém území Koruny české; navíc získal též uherský trůn.

Olomoucké úmluvy upevnilly mezinárodní postavení Vladislava Jagellonského, leč českému království, které se zbavilo tíživého dvojládí, klid nevrátily. Znovuzačleněním katolíků, donedávna převážně podporujících Matyáše, a utrakvistů do jednoho politického spektra vyvstaly další problémy. Předáci katolických stavů se nevzdali naděje na mocenský zvrát a hodlali k porážce kališníků využít též osoby Vladislava Jagellonského, hlásícího se vždy k římské církvi. Král sám nebyl proti, neboť zlomení utrakvistů a vítězství katolické strany by snály z Království českého příhanu „kacířské“ země. Přípravy katolíků na převrat však nezůstaly tajemstvím a kališníci na ně reagovali s předstihem. V Praze, již zamýšleli kato-

líci ovládnout, propuklo 24. 9. 1483 předem připravené povstání. Zkorumpovaní, úplatní a zároveň s katolíky sympatizující konšelé byli za dramatických okolností, při nichž nechyběly ani defenestrační scény, pobiti nebo popraveni. Krev tekla jak na Starém Městě, tak na Malé Straně a Novém Městě, kde povstání nabylo nejdramatičtější podoby:

Tůž také hodinu na Novém Městě obce s svými konšely šermovaly, ale mnohem ukrutněji. Neb vskočivše do rathúzu (radnice – pozn. red.), písaře, kterýž jest bránil, aby nešly do radní síně, toho najprv zabily sú, a kteréž našly v světnici, ty všedše zsekaly, že krve bylo v světnici na některý (d)žberík; a zsekavše, smetaly je okny ven . . . Na Malé Straně též svým (konšelům – pozn. red.) učinily. Tehdy obce opanovavše rathúzy, pečeti vzemše, volily sobě jiné úředníky hejtmány. (Staré letopisy české)

Panovník musel potvrdit změny v pražských městských radách a sen katolické strany o změně poměrů se rozplynul. Kališníci předvedli svou sílu a odhodlání uhájit husitský odkaz. Z událostí roku 1483 si stoupenci katolické víry vzali ponaučení. Rozloučili se s nadějí na zásadní mocenský zvrat a začali s utrakvisty rokovat o uspořádání poměrů v Českém království. Na zemském sněmu, konaném v Kutné Hoře roku 1485, uznala katolická strana s plnou platností kompaktáta jako základní zemský zákon a východisko pro posuzování náboženských a s nimi souvisejících politických otázek. Platnost dohody mezi kališníky a katolíky stanovil sněm na 31 let. V roce 1512 však došlo k jejímu prodloužení, dle obvyklých středověkých zvyklostí na „věčné časy“. Ve skutečnosti zůstala kompaktáta zemským zákonem do roku 1567.

Usnesení **kutnohorského sněmu** potvrdilo výsledky husitské revoluce a ukončilo období politicko-náboženských zápasů, zahájených vlastně už Husovým vystoupením. Z poznání, že vzájemná střetnutí vedou pouze do „slepé uličky“ a zemi všestranně vyčerpávají, se zrodil snášenlivý vztah katolíků a utrakvistů v náboženské oblasti. I když jejich soužití mělo daleko k idyle, staly se Čechy zemí konfesijní tolerance. Snad ještě příznivější poměry vládly v tomto směru na Moravě, kde husité dosáhli svých cílů více politickými než vojenskými prostředky. Pokud si tu chtěl Matyáš Korvín udržet vliv, musel respektovat postavení kališníků. Právě léta Matyášovy přímé vlády nad Markrabstvím moravským (1469–1490) však znamenala další citelné oslabení vazeb mezi touto zemí a Královstvím českým a posílila již dříve patrné úsilí po co nejsamostatnější moravské politice. Snaha dokázat nezávislost na Čechách a pražském centru vedla představitele moravských stavů často k opačným či jiným rozhodnutím, než která činila česká politická reprezentace.

K uzavření kutnohorského náboženského smíru roku 1485 výrazně

přispěla generační obměna v řadách českých katolických i kališnických politiků. Předáci obou šlechtických stavů i měst už ve své většině nepatřili k lidem, kteří zažili krvavé dění husitské revoluce či se podíleli na sporech za vlády Jiřího Poděbradského. Logicky proto postrádali i tvrdost, neústupnost a fanatické zaujetí svých dědů a otců. Mnohé jevy hodnotili jinak, s odstupem a klidněji. Mohli tedy dospět k dohodě. Její uzavření usnadnilo též oboustranné vědomí pokračující zkázy země, zubožené dlouhými válkami. Obava z vojenského řešení veřejných problémů i představa následků krutých bojů se pak na přelomu 15. a 16. století staly dokonce podstatným rysem českého politického uvažování. Řinčení zbraní sice neutichalo, ale k válečným střetnutím většího rozsahu docházelo, v porovnání s předchozím obdobím, málokdy.

Kutnohorský náboženský smír zaujímá v českých dějinách důležité místo ještě z jednoho důvodu. Náboženské rozpory ustoupily poněkud do pozadí a soupeření jednotlivých stavů o politické a hospodářské výhody vyvstalo v zřetelnější podobě. Bylo zákonité, že nejprve se utkaly obě síly, jimž husitská epocha přinesla největší zisky: šlechtický blok (panstvo a nižší šlechta) s městy.

III. HOSPODÁŘSKÉ A SOCIÁLNÍ POMĚRY

III/1 *Ekonomická situace v letech 1401–1485*

Hospodářské vyčerpání českých zemí, především devastace Království českého, byla odvrácenou tváří vojenských úspěchů husitských vojsk i daní za velkolepý zápas za naplnění božího zákona. Rozvrat, který začal po roce 1380, revoluce a po ní následující válečné konflikty ještě prohloubily.

V letech 1419–1420 nic nenavědčovalo dalšímu prudkému hospodářskému propadu. Revoluce získala dostatečné hmotné a finanční prostředky zábořem majetku církevních institucí, konfiskacemi nemovitostí uprchlého německého a katolického obyvatelstva i vojenskými výboji. Ceny potravin a alkoholických nápojů dokonce poklesly, což v myslích husitských radikálů posílilo naději na příchod říše věčného blaženství. Nepříznivý dosah válečných a revolučních událostí se však brzy projevil.

Mezinárodní obchod, slabý již v předchozím období, ještě výrazněji poklesl v důsledku blokády, kterou papež v roce 1420 a posléze sienský koncil roku 1423 vyhlásily na dovoz zboží husitům. Zahraniční kupci se, až na nečetné výjimky, báli jezdit do nebezpečné a kacírstvím smutně proslulé země. Pokud přece jen překračovali pomezí hvozdu, vykládali své zboží ve městech, ležících nedaleko hranic. Obvykle v Chebu, Plzni a Českých Budějovicích, z husitských měst si udržely určité kontakty se

sousedními říšskými oblastmi zřejmě Klatovy, Sušice a Domažlice. Už v letech 1423–1424 pocíťovaly husitské regiony Čech nedostatek zahraničního zboží, ale i domácí produkce. Sněmovní usnesení z tehdejší doby zakazovala vývoz obilí ze země, což bylo opatření přijímané obyčejně v časech neúrody. K omezení obchodní činnosti přispívali i husitští kněží, kritizující každou činnost přinášející zisk jako hříšné olupování bližního. Jejich útoky se v souladu s křesťanskou tradicí obracely zvláště proti lichvářství (půjčování peněz na úrok), proti kupcům, ale též proti řemeslníkům, vyrábějícím luxusní předměty, sloužící lidské marnivosti. Určitý kladný vliv však jejich názory pro život obyčejných lidí měly. Moralistní horlení oblíbených kazatelů bránilo podnikavcům v pronikavém zvyšování cen.

Zhoršující se situaci v zemi, která nemohla uživit velké množství profesionálních i příležitostných bojovníků a unést náklady na jejich činnost, vyřešilo v letech 1425–1427 již zmíněné ovládnutí několika významných silnic tábořů a sirotky. Výpravy husitských vojsk, které se po nich vydávaly do vedlejších zemí Koruny české i jinam, sledovaly především hospodářské cíle. Dodávaly do husitských oblastí chybějící zboží (obilí, hovězí dobytek, jižní víno, kvalitní zbraně a zbroj) a polní obce si tímto způsobem zajišťovaly existenci na úkor nepřátel. V podstatě byla zvolená taktika obdobou raně středověké praxe. Byl-li v zemi nedostatek, kořistilo se u sousedů za hranicemi. Toto řešení nevolili v 15. století pouze husité. I v soudobé Francii byl přechod k profesionálnímu, žoldněřskému vojsku spojen s podobnými potížemi. Státní pokladna na vydržování stálých bojovníků nestačila, a tak francouzský panovník posílal své žoldněře kořistit do ciziny. Husitská válečná taktika přitom byla ekonomicky náročnější. Poměr pěších bojovníků k jízdním se sice pohyboval v poměru 10:1, ale velké množství koní, zapřahovaných do bojových a spízních vozů, kladlo vysoké požadavky na obstarávání krmiva (oves, seno).

Dalším závažným problémem, s nímž se ekonomika husitských Čech potýkala, byl nedostatek kvalitní mince a drahých kovů. Výnos kutnohorských dolů klesal již před revolucí a po obsazení města husity (1421) a odchodu kvalifikovaných pracovních sil (převážně Němců a katolíků) se těžba držela na velmi nízké úrovni. V roce 1423 fakticky ustala ražba českého groše. Českomoravský prostor zaplavila drobná mince, ražená stále častěji i z mědi. Předrevoluční groš se stal žádaným platidlem. Poptávka po dukátech, ať již rýnských či uherských, prudce vzrostla. Husitská vojska při taženích za hranice obyčejně získávala velké sumy zlatých mincí ve formě výpalného. Přes všechny vylíčené zmatky však inflace v revolučním období činila pouhých 10–12%. Snad to bylo způsobeno tím, že se v nepokojných časech opět prosazovala prostá výměna zboží za zboží. Spolupůsobit zde mohlo i rozšířené mimoekonomické násilí (hrozbou síly vynucené odvozy potravin apod.).

Na rozdíl od politiků, hejtmánů i rady profesionálních bojovníků, kteří si v revoluci přišli na pěkné jmění, nesli tíživé důsledky válek převážně obyčejní lidé. Rozsáhlá bojová činnost poznamenala tvář mnoha českých měst. Zvláště ničivé byly požáry, které se rychle šířily, neboť dřevo náleželo i v městském prostředí k nejužívanějším stavebním materiálům a domy často kryla šindelová či dokonce došková střecha. Snad ještě více trpělo obyvatelstvo na vesnicích. Vojenské rády i různé smlouvy, uzavírané mezi českými katolíky a husitskými svazy, sice obsahovaly ustanovení o ochraně rolníků, ale praxe bývala odlišná. Vpády bezohledně kořistících křížáků i průchody katolických a husitských ozbrojených oddílů znamenaly nesmírnou zátěž pro selská hospodářství (rekvizice dobytka, obilí a potravin), zejména na sklonku revolučního období v letech 1431–1434. Tehdy série nepříznivých let (opakující se dlouhé zimy a deštivá léta) zasáhla celou střední Evropu, pro válkou vyčerpané české země však byla katastrofou. V Čechách nastala neúroda, ceny základních potravin závratně vzrostly (až o 1000%), což vyvolalo hladomor a nemoci z podvýživy (tyfus). Oběti epidemií se počítaly na tisíce. Proto není divu, že táboři a sirotci, odhodlaní pokračovat v boji, ztratili v tíživém období před Lipany podporu veřejnosti a ocitli se v izolaci, která uspíšila jejich porážku. Pro úplnost je třeba dodat, že se Čechám nevyhnuly ani opětovné epidemie moru (1425, 1439).

Proces hospodářské obnovy po revoluci byl náročný a pomalý. Nejhorší rány v zemědělství se podařilo zacelit na přelomu čtyřicátých a padesátých let, k celkovému oživení ekonomické činnosti však došlo až na počátku vlády Jiřího Poděbradského. Zvláště větší města se tehdy pustila do opravy poničených a neudržovaných objektů, včetně chrámových staveb. Nešťastné byly důsledky Poděbradových pokusů o reformu mincovnictví. Teprve v roce 1469 došlo k zvýšení produkce kutnohorských dolů a k opětovné ražbě hodnotného českého groše. Trvalou slabinou zůstával i po revoluci mezinárodní obchod. Pokračující platnost papežského zákazu hospodářských styků katolické Evropy s husitskými „kacíři“ sice norimberští kupci ignorovali, ale ani oni nedali obchodování náležitý podnět. Jiřího rádce Antonio Marini dokonce shledával v nerozvinutosti mezinárodní směny zboží hlavní příčinu ekonomických nesnází českého království. Válka „husitského krále“ s Matyášem Korvínem pak veškeré plány přerušila a uvrhla zemi znovu do hospodářské deprese.

Ukončení válečného stavu přinesly až mírové smlouvy, uzavřené dne 21.7.1479 v Olomouci mezi českým králem Vladislavem Jagellonským a Matyášem Korvínem. Tím se v podstatě završilo i sto let nepřetržitých vnitřních nepokojů a vojenské činnosti, sužující české země od roku 1380. Ekonomické i lidské ztráty v tomto časovém rozpětí byly obrovské. Pokles počtu obyvatel byl zřejmě právě v této době hlavní příčinou, proč

se český stát nezařadil mezi formující se evropské velmoci (Anglie, Francie, Španělsko), určující ráz mezinárodní politiky v 16.–18. století. Někteří vědci uvádějí, že počet obyvatel Království českého poklesl o 40–50%! Tato neutěšená bilance byla především důsledkem průvodních jevů válek (epidemie, hladomory, podvýchva). Přímé bojové akce si zdaleka tolik životů nevyžádaly. Ve velkých bitvách umíralo maximálně několik stovek či tisíc lidí (v krvavé řezii u Lipan, nejtvrdším střetnutí husitské revoluce, padlo 1500 mužů). Velký úbytek obyvatelstva, zvláště na vesnici, si vynutil mimořádná opatření. I po skončení husitské revoluce byla běžná praxe tzv. *holdů*. Pod hrozbou vypálení vsi museli rolníci odevzdávat naturální (někdy i peněžní) daň nejen své přímé vrchnosti, ale též jiným feudálům nebo vojenským oddílům v blízkém okolí.

III/2 *Válečnictví husitské doby a jeho společenský dosah*

Úspěchy husitských vojsk v bojích s domácími i zahraničními nepřáteli nebyly náhodné. V prvním revolučním období pramenily jednak z vysokého morálního uvědomění, z ochoty i pohotovosti položit život za boží zákon a dále pak z nové, překvapivé a neobyčejně účinné taktiky. Husitští bojovníci sice pilně využívali osvědčených lapkovských zkušeností (noční přepady, zálohy v lesích a na opuštěných místech, individuální teroristické akce), ale tyto partyzánské formy by k větším vítězstvím nestačily.

Protivníci kalicha byli zpočátku lépe vyzbrojeni, měli k dispozici dobře vycvičené muže a tradičně spoléhali na přednosti jízdy, rozhodující obvykle velká střetnutí. Naproti tomu stáli v husitských šicích převážně prostí venkovští a městští stoupenci kalicha, až na výjimky opěšalí, s jednoduchými zbraněmi (sudlice, okované cepy) v rukou. Ochranu proti drtivému úderu jezdců v těžké plátové zbroji poskytla husitským bojovníkům hradba, sestavená původně ze selských (později speciálně upravených) vozů a umístěná na výhodném místě. Obvykle jí byl povlnový svah nebo úzká terénní šíje, znemožňující jízdě útočit plnou silou. Osádka vozů, spojených řetězy či provazy „kolo na kolo“, byla na stejné výškové úrovni jako útočící jezdcí, které navíc ohrožovala střelba z houfnic a tarasnic, chránící husitské postavení. Účinnost dělostřelby však byla v této době ještě nízká.

Za tvůrce **husitské vojenské taktiky**, ve své podstatě defenzivní, je plným právem považován Jan Žižka, jediný velký vojevůdce, jenž nikdy neztratil bitvu. Také proto, že nepostupoval šablonovitě a geniálně dokázal využívat terénu. Byl to zřejmě rovněž také on, kdo přišel na nápad provádět přesuny pěších bojovníků pod ochranou vozového šiku. Pochodující kolonu kryly buď z jedné nebo z obou stran řady bojových vozů. Zatímco vozovou hradbu začali vojenští experti brzy považovat za nedobytnou,

patřil přesun ve vozovém šiku k riskantním manévřům. Ukázalo se to zejména při střetnutích s Uhry, opírajícími se o lehkou a pohyblivou jízdu, která snadno postřílela koně zapřažené do vozů, a tím husitskou kolonu ochromila.

Po Žižkově smrti husitští vojevůdci úspěšnou taktiku ještě propracovali a zdokonalili. Bylo to možné proto, že disponovali profesionálními bojovníky z polních vojsk. Polní obce byly mečem revoluce, uměly se uživit samy, ale po krátkém čase se v nich objevily stejné neduhy jako v žoldněských oddílech. Touha po materiálním zabezpečení převážila nad vědomím boje za husitské pravdy. Do úspěšných polních obcí se hrnuli lidé pochybného charakteru, takže se původní ráz „božích bojovníků“ povolna vytrácel. Porážku polních obcí u Lipan proto přivítala většina českých obyvatel s radostí.

Lipany ale neznamenal konec české válečné slávy, spíše naopak. Už dříve husitskou vojenskou taktiku převzali čeští katolíci, nyní tak učinila i cizina. Po proslulých českých bojovnících nastala shánka v celém střeoevropském prostoru, všude, kde se bojovalo. Bývalí členové polních obcí, šlechtici, vojenští podnikatelé se svými ozbrojenými družinami i jednotlivci odcházeli do „cizích služeb“ v Uhrách (zápas mezi Habsburky a Jagellonci o budínský trůn, boje s Turky), do Polska (pokračující střetnutí mezi polským panovníkem a řádem Německých rytířů), do rakouských zemí i německých oblastí Říše. **Český žoldněř** se stal pojmem a vojenský způsob obživy sloužil četným drobným šlechticům i mnoha neurozeným obyvatelům jako doplněk k vylepšení životní úrovně. Bylo tomu tak až do počátku 16. století, kdy slávu dědiců husitského válečnictví, stále spoléhajících na vozovou hradbu, ukončil nástup pěchoty švýcarského typu a dokonalejší dělostřelba, již husité sami pomáhali rozvíjet. Kdysi vynikající pověst vozové hradby dožívala v Polsku a na ukrajinských rovinách, prostě tam, kde chyběly dobré palné zbraně a kde se spoléhalo na jízdní oddíly. O rozšíření husitské taktiky a zájmu o české žoldněře svědčí i vojenské názvosloví v řadě evropských jazyků (kupř. slovo *pistole* vzniklo prý ze staročeského *píšťala*, označujícího úzkou ručnici).

Válka a válčení se promítly též do složení české společnosti. Mezi nejbohatší a nejvlivnější urozené muže pronikli za revoluce a v letech zápasů o český trůn úspěšní hejtmáné a politici různých husitských směrů i katolické strany. Právě v husitské epoše se zrodily předpoklady pro vzestup původně bezvýznamných rodů, jakými byly Smiřičtí ze Smiřic, Trčkové z Lípy, Kostkové z Postupic, Vřesovcové a další. Tato tzv. válečnická aristokracie nejen zabrala rozsáhlé církevní statky, ale těžila i z vojenského podnikání. Většina z těchto rodů nepatřila mezi vysokou šlechtu, ale bohatstvím i politickým vlivem mnohé pány nezřídka předčila.

IV. KULTURA DOBY HUSITSKÉ

IV/1 *Náboženské poměry*

Prudký výbuch husitské revoluce byl ve značné míře též projevem vystupňovaného náboženského citění, pramenícího z myšlenkového ovzduší gotiky i ze zvláštností českého vývoje 14. století. Husitství nebylo jednoduším ideovým směrem. Určující charakter mu sice vtiskl Jan Hus se svými přáteli a žáky z pražské univerzity, avšak uplatnily se v něm i podněty jiné. Umírnění husité Příbramova typu, Rokycanovi pražané i východočeští husité se víceméně přidržovali základní Husovy linie, již propracovávali a rozšiřovali. Na ni v zásadě navazovala též porevoluční kališnická církev.

V tábořském prostředí se však poměrně silně prosadily názory různých kacířských sekt, skrývajících se do revoluce v jižních a jihozápadních Čechách, ale i na Žatecku a v jiných venkovských oblastech. Z této skutečnosti vyplýval jak odlišný charakter tábořské strany a její církevní organizace v porovnání s ostatními husitskými směry, tak prudké názorové střety mezi tábořským duchovenstvem a pražskými mistry. Dvě sekty měly na tábořské náboženské uvažování výrazný vliv.

V počáteční fázi existence tábořské obce to zřejmě byli bratři a sestry svobodného ducha, známí i z jiných evropských oblastí. Jejich cílem bylo osvobození lidské duše a lidského těla ze zajetí zkaženého světa. Říši Kristovu a nebeské království si představovali jako věk nikdy nekončících radovánek a slasti. Právě v nich lze spatřovat pověstné **adamiity** (podle prvního člověka Adama, který chodil nahý), vyžívající se v hromadných sexuálních orgiích. Není vyloučeno, že jejich praktiky přitahovaly i pozornost lidí, kteří v počátcích revoluce využili rozpadu správy a opustili manželské svazky, v nichž se necítili šťastní. Většina táborů nepřijala bratry a sestry svobodného ducha mezi sebe, vyobcovala je a posléze jejich jádro fyzicky zlikvidoval sám Žižka.

Podstatně větší ohlas měli v tábořském prostředí **valdenští**, jedna z nejrozšířenějších sekt, působící v celém západním křesťanstvu. Jejich názory zasáhly i Jakoubka ze Strážnice a další pražské myslitele, leč mezi tábořské se uplatnily nejméně. Hlavní znaky tábořského vyznání (zjednodušení církevních obřadů, důraz na kázání, odmítání přísahy a přímluv světců, odpor k přepychu a nádheře, popření očištění, pojetí Bible jako jediné psané autority) se shodují s valdenskými. Vlastně jen odmítání násilí v mezilidských vztazích, včetně trestu smrti, a válek se mezi tábořské neujalo, ačkoli o to senior Mikuláš z Pelhřimova usiloval.

Myšlenka nenásilí strhla i svérázného jihočeského filozofa **Petra Chelčického**, který měl před rokem 1419 k tábořům velmi blízko. Když ale idea nápravy křesťanstva v duchu božího zákona přerostla v revoluční násilí a ozbrojený boj, Chelčický se s tábořskými přáteli rozešel a kritizoval

je stejně ostře jako ostatní husitské směry a katolíky. Ve svých spisech (*O boji duchovním, Siet' viery pravé, O trojím lidu řeč, Postila*) označil stát za organizované násilí a odmítl společenskou nerovnost jako jev odporující Kristovu zákonu. Byl si však vědom, že důsledné uskutečnění slov evangelia není na pozemském světě možné.

Chelčického názory se v polipanském období staly východiskem **jednoty bratrské**. Tato menšinová církev vznikla jako výraz zklamání z marného pokusu převést biblické ideály do života české společnosti. Za jednu z příčin selhání považovala první generace jednoty tělesný boj, jímž se táboři pokoušeli přesvědčit svět o pravdě evangelia. Bratři se programově odtrhli od římské církve a volili své starší. Vytvořili tak první skutečně reformační církev v českém prostředí. Protože se existence jednoty neslučovala s kompaktáty, vymohl jí Jan Rokycana u Jiřího z Poděbrad možnost usadit se ve vsi Kunvaldu na panství Litice. Tam, v podhůří Orlických hor, stranou pozornosti, živila od konce padesátých let své obce. Příslušníci jednoty se v nich chovali v souladu s Novým zákonem, odmítali obchod, většinu řemesel i zisk, nepřijímali mezi sebe lidi z vyšších společenských vrstev. Vzdělání prohlašovali za zbytečné, s výjimkou četby a studia Bible. Za vlády Jiřího Poděbradského nezaznamenala jednota bratrská v české společnosti větší odezvu.

Přibližně 70% obyvatel se tehdy hlásilo ke kališnické církvi, již spravoval volený arcibiskup Jan Rokycana, sídlící na faře u Panny Marie před Týnem, hlavního husitského chrámu v zemi. V čele katolické církve stál administrátor, pobývající na Pražském hradě u Svatovítské katedrály. Za panování Jiřího z Poděbrad jím byl Hilarius Litoměřický, který v čase rozepří mezi papežskou kurií a Poděbradem přesídlil raději do Plzně. Na Moravě bylo procento katolíků vyšší než v Čechách; ostatní vedlejší země Koruny české se zcela hlásily k římské církvi.

IV/2 *Vzdělanost a školství*

Dlouhotrvající války, prudké zvraty v politickém dění a tíživé hospodářské poměry obvykle nenapomáhají vytváření příznivé situace v oblasti výchovy a školství. Nebylo tomu jinak ani v husitské epoše, byť' předrevoluční reformátoři, včetně Jana Husa, hovořili o důležitosti vzdělání pro pochopení božího zákona. Vzdělání tedy v Husově pojetí umožňovalo především přístup k moralistickým a náboženským textům, zejména pak k Bibli, nepředstavovalo však hodnotu samo o sobě, neboť' zprostředkování zásad božího zákona nabízela též pravidelná účast na kázáních a bohoslužbách. Učenost sama nikoho ke spasení nepředurčovala a řada husitských myslitelů se řídila slovy Písma, že království nebeské je otevřeno také (ba především) lidem „chudým duchem“.

Radikální husitské proudy, hlavně někteří krajně uvažující táborští kněží, tuto tezi rozvinuli a odmítli veškeré vzdělání a učenost jako neúčinné a vedoucí jen k vyvyšování a pýše. Jejich stanovisko vyústilo až v programové ničení knih a knihoven. Rozvášněné zástupy negramotných vesničanů, očekávajících nastolení tříse Kristovy či skonání věků, se této činnosti ujímaly s chutí. Číst neuměly a kniha pro ně tudíž nebyla žádnou hodnotou. Extrémní názory však neměly dlouhého trvání, i když mistři pražské univerzity předhazovali táborům přezíravý vztah ke vzdělání pěknou řádku let. Jak je zjevné, nelišili se ve vztahu k učenosti táboři téměř vůbec od pozdější jednoty bratrské.

Určitá nedůvěra tábořského prostředí ke vzdělání se promítla do jeho nevýrazného zájmu o školství. Táboři se příliš nestarali o farní školy ve své sféře vlivu; některé z nich zanikly a jiné živořily. Vyprávění slavného humanisty, papeže Aenease Silvia Piccolominiho o tom, jak každá česká vesnická žena zná Bibli lépe než italský kněz, nelze brát vážně. Jde o typickou literární nadsázku, která se kriticky vyjadřovala na adresu italského duchovenstva, libujícího si více než v slovech Písma v renesanční životní uvolněnosti. Pokud české vesničanky Písmo dobře znaly, pak nikoli z vlastní četby, nýbrž z pravidelných návštěv kázání. Gramotná vesnická žena byla v té době vzácnou výjimkou.

Školství se potýkalo s problémy i v prostředí jiných husitských směrů, ale přece jen plnilo, byť v omezené míře, své poslání. Partikulární školy vychovávaly i za revoluce žáky v Praze, Hradci Králové i dalších městech, kde často vyučovali též bakaláři a mistři pražské univerzity. Vysokou úroveň si podržely městské školy v katolických centrech, zvláště Plzni a Českých Budějovicích.

Hůře na tom byla pražská univerzita. Po vydání *Dekretu kutnohorského* se uzavírala do sebe a ztrácela kontakty se světem. Kostnický koncil ji jako vysoké učení neuznával, neboť působila v „kacířském“ duchu. Cizí studenti na ni proto nepřicházeli. Už před revolucí ukončila činnost a fakticky zanikla právnická univerzita stejně jako teologická a lékařská fakulta. V dubnu 1420 potom v souvislosti s válečným nebezpečím zastavila pedagogické působení artistická fakulta, ještě nedávno ideové centrum husitské reformy. Aktivitu potom s potížemi obnovovala od roku 1431, ale vzdělávací proces se plně rozběhl až v letech čtyřicátých. Pokusy otevřít artistickou fakultu katolíkům zákonitě ztroskotaly. Pražská univerzita, omezená na jedinou fakultu, dlouho fungovala jako národnostně a konfesijně uzavřený ústav, vychovávající kališnickou inteligenci pro potřeby provinčních škol a úřadů. Úpadek pražského vysokého učení vedl k odchodu talentovaných mladíků do ciziny a k jejich častým přestupům od utrakvismu ke katolicismu. Česká a moravská katolická inteligence putovala za vzděláním do zahraničí (univerzity ve Vídni, Krakově, Bologni, Padově a německých oblastech Říše) už dříve.

Ztrátu kontaktů husitské inteligence se světem nemohlo vyvážit rozšíření obzoru prostých vrstev obyvatelstva. Účast venkovanů i lidí z měst při vojenských taženích na území českého soustátí i v zahraničí nepochybně přispívala k překonávání tradičních regionálních bariér a k seznámení se střeoevropským prostorem. Tuto tendenci pak umocnilo působení českých žoldnérů v „cizích službách“. I pro husitskou dobu však platí, že vesničané, kteří měli svůj grunt, a měšťané, vykonávající řemeslnickou živnost, obvykle neopouštěli své místo.

IV/3 Literatura a hudba

České umění husitské epochy, ať již vznikalo v prostředí stoupenců kališcha nebo mezi katolíky, se jako celek vyznačuje výraznou aktuální a agitační funkcí. Umělecká tvorba byla tehdy nedílnou součástí probíhajících náboženských a politických zápasů a jejím hlavním cílem bylo získat co nejvíce adresátů pro předkládanou ideu nebo je utvrdit v přesvědčení o její správnosti. Takřka veškerá umělecká produkce se odklonila od světské problematiky k duchovním záležitostem, zdůrazňovala rigidní (mravně přísný) vztah ke světu a prostoupilo ji vědomí odpovědnosti a nadosobního poslání. Posuzováno s odstupem to znamená, že umění husitské doby (a zvláště tvorba husitských umělců) představuje sice vybočení z předchozího vývoje, nikoli ale úplné přetrhání vazeb s minulostí. Tvůrci ve skutečnosti navázali na vypjatou duchovní orientaci gotiky a tuto tendenci jednostranně rozvíjeli.

Více než o výtvarném umění platí tento postřeh o literatuře, neboť psanému, recitovanému i mluvenému slovu připadla obzvláštní důležitost. Agitační funkce slova, schopného uvádět do dějinného pohybu lidské zástupy, přispěla k dalšímu rozšíření češtiny v psaných a mluvených projevech, zatímco latina se stávala jazykem učených pojednání či prací určených mezinárodnímu publiku. Snazšímu vnímání, tvoření i opisování českých textů mělo sloužit též zavedení **diakritického pravopisu**, k jehož propagátorům patřil sám Hus.

Ústřední postavení v husitské literatuře zaujímá Bible a její výklady. Tento důraz na Písmo a boží zákon v něm obsažený spojuje husitství s velkými evropskými reformacemi 16. století (luterskou, zwingliánskou a kalvínskou). Do konce 15. věku vznikly čtyři redakce českého překladu Bible a stovky rukopisů autoritativního křesťanského textu, který vlastnil každý dobrý duchovní a ve stále hojnější míře též gramotní nekneží. Písmo svaté považovali husitští vzdělanci také za estetickou normu a snažili se napodobovat jeho „nízký“ a všem lidem, bez rozdílu vzdělání, srozumitelný styl.

Husitské pojetí božího zákona zdůvodňovaly četné **traktáty** (pojednání

ní učeného, často polemického rázu), psané česky i latinsky. Husovým stěžejním dílem je spis *De ecclesia* (O církvi), zatímco populárnější a osvětový charakter mají práce, obracející se k širší veřejnosti (*Dcerka; Výklad viery, desatera a páteře*). Na tábořské straně byl nejplodnějším autorem traktátů i rozměrných knih **Mikuláš z Pelhřimova** (shrnul též zásady tábořského vyznání víry), mezi pražany **Jakoubek ze Stříbra** a **Jan Rokycana**, husitští konzervativci našli pak vynikajícího mluvčího a britkého polemika v **Janu Příbramovi**, autórovi kriticky podaného *Života kněží tábořských*. Z katolického břehu oponoval husitkým bohoslovcům **Mistr Ondřej z Brodu** a za vlády Jiřího z Poděbrad **Mistr Hilarius Litoměřický**.

Obdobou polemických traktátů jsou i poloučená **hádání**, navazující na tradici již v předhusitské epoše oblíbených sporů. Na kritiku čtyř pražských artikulů se zaměřila katolická veršovaná skladba **Václav, Havel a Tábor**, zatímco husitské chápání božích pravd hájí **Hádání Prahy s Kutnou Horou**. Toto rovněž veršované dílo vzniklo roku 1420 a je zapsáno v tzv. *Budyšinském rukopise* spolu s dalšími veršovanými (*Žaloba Koruny české, Porok Koruny české k pánům českým*) a prozaickými pamflety, namířenými proti Zikmundovi Lucemburskému a jemu věrné české šlechtě. Ráz kazatelské činnosti přibližují postilové sbírky **Jana Husa, Jana Želivského, Jakoubka ze Stříbra, Jana Rokycany** i dalších vynikajících osobností.

Velký rozmach zaznamenala dějepisická tvorba, vedená snahou vydat svědectví o dramatických a převratných událostech. Nejvýznamnějším dílem je latinsky psaná a posléze do češtiny přeložená *Husitská kronika Mistra Vavřince z Březové*, přívržence **Jakoubkova** a **Rokycanova**. **Vavřinec** byl též autorem rozsáhlé veršované skladby *Carmen insignis coronae Bohemiae* (Píseň vznešené Koruny české), oslavující husitské vítězství u Domažlic, a možná i některých manifestů, propagačně zacílených do ciziny. Jediným dokumentem pro poznání mentality pražského i královéhradeckého husitského měšťanstva je soubor tzv. *Starých letopisů českých*, zachycujících a komentujících dění od nástupu **Václava IV.** na říšský trůn (1376) až po sklonek vlády **Ludvíka Jagellonského**. Vylíčení posledních měsíců života Mistra **Jana Husa** podal očitý svědek **Petr z Mladoňovic**. Z katolické dějepisické produkce je, více z hlediska pramenné hodnoty než literární úrovně, pozoruhodná kronika nižšího šlechtice-vojáka **Bartoška z Drahonice**.

Za vlády Jiřího z Poděbrad vzniklo i několik zajímavých cestopisů, svázaných s diplomatickou aktivitou „husitského krále“. **Panoš Jaroslav** vylíčil ve svém deníku cestu českého poselstva k francouzskému králi **Ludvíku XI.** v roce 1464, zatímco **Václav Šašek z Bříkova** zachytil slavnou jízdu **Lva z Rožmitálu** po evropských dvorech.

Na události bohaté dění si vynutilo i bohatou korespondenci, v níž jed-

noznaně převládala čeština. Vedle četných psaní, vzniklých z potřeby dne a obsahujících prostá sdělení, zaujmou literárně cenné a psychologicky pozoruhodné **listy Jana Husa**, ale též lidsky jímavé dopisy katolických šlechticů **Perchty z Rožmberka**, pověstné „bílé paní“, a její sestry **Anežky**. Korespondence husitské i katolické šlechty ukazuje, že příslušníci urozených vrstev si, přes tlak rigidně vykládaného božského zákona, do značné míry udrželi svůj životní styl, zájmy a záliby (lov, četba rytířských eposů). Ostatně k prvním knihám vytištěným v plzeňské tiskárně náležela příznačně *Trojánská kronika*. Zdá se, že na udržení čtenářské obliby prací s rytířskou tematikou měla vliv i doba, plná válek a ozbrojených střetnutí. Myšlenky humanismu začaly opětovně pronikat do Čech až v šedesátých letech, výrazněji přirozeně do prostředí katolického než husitského. Jediným významnějším humanistickým dílem z této doby je *Dialog katolického šlechtice Jana z Rabštejna*, podávajícího ostrý odsudek domácích válek a vyznávajícího se z lásky k vlasti.

Literaturu husitského období takřka symbolicky uzavírá **nástup knihtisku**. Převratný vynález umožnil v nesrovnatelně větší míře šířit literární produkci a znamenal mezník ve vývoji evropské kultury. První tiskárna nebyla založena v katolické Plzni kolem roku 1468 náhodou. Ve městě tehdy sídlil administrátor katolické církve, jež knihtisku využívala ve své úřední a ideové činnosti. Tiskárny pak vznikly i v jiných místech, v Brně, v Praze, Olomouci, Vimperku a Kutné Hoře. Tištěných titulů, vydaných do roku 1500 (nazývají se *prvotisky* či *inkunábule*) v českých zemích, je dosud známo několik desítek.

Snad nejproslulejšími uměleckými projevy husitské doby jsou **píseň a zpěv**. Tyto útvary byly blízké širokému okruhu obyvatel, kteří je mohli snadno vnímat, zpívat, přednášet i upravovat a doplňovat. V rozbourené předrevoluční atmosféře se zrodilo množství časových popěvků, reagujících na aktuální události (kupř. *Zbyněk biskup Abeceda*, dotýkající se spálení **Wyclifových knih**). Jejich tón i obsah napovídají, že je skládali nejspíše studenti pražské univerzity a zpívali na ulicích i náměstích. V souvislosti s tím, jak se husité odvraceli od světských radovánek, mizel z časových popěvků rozměr komična. Světské písně (milostné, pijácké) husité všech směrů zavrhovali a uznávali pouze duchovní píseň, zpívanou při bohoslužbách nebo slavnostních příležitostech (procesí, jako poděkování Bohu za dosažená vítězství apod.). Duchovní písně plnily též didaktickou funkci, neboť obsahovaly základní poučení o husitském pojetí božího zákona. Zároveň jejich kolektivní přednes upevňoval pouta solidarity a umocňoval pocit souměřitosti. O válečných písních, at' již tábořských (slavný chorál *Ktož sú boží bojovníci*, dílo kněze Čapka) či pražských (*Povstaň, povstaň veliké město pražské*), platí totéž.

Rozumí se, že husité pěstovali převážně **zpěv český**, neboť jen čeština

byla zárukou srozumitelnosti. V důrazu na národní jazyk při bohoslužbách a zpěvu duchovních písní předznamenalo husitské úsilí snahy evropských reforemací a současně vytvořilo předpoklady pro rozvoj zpěvu a písňové tvorby v následujících obdobích. Zároveň je třeba podotknout, že husité dávali přednost jednohlasu, vícehlasý zpěv považovali za nepatřičnou okázalost a zamítali jej stejně jako (hlavně zpočátku) varhanní hudbou.

IV/4 Výtvarné umění

Málokterou oblast lidské činnosti postihla husitská přísnost tak těžce jako výtvarné umění. Názory Jakoubka ze Stříbra i dalších husitských myslitelů, že opravdový křesťan se obejde bez obrazů (v staré češtině označovalo toto podstatné jméno i plastiku, sochu) světců a božských bytostí, měl hluboké filozofické kořeny a vycházel z platonsko-augustinovského i obecně křesťanského pojetí. Bůh je nejvyšší a nejdokonalejší bytost, jíž se člověk nemůže v úplnosti zmocnit. Skutečný křesťan však podle radikálně smýšlejících husitských kněží nepotřeboval ani přímluvu světců; boží zákon měl nosit ve své duši. Z těchto teoretických přístupů vyrůstalo pověstné husitské **obrazoborectví (ikonoklasmus)**, ústící až v drasticky důsledné odstraňování soch, obrazů a varhan i dalších „zbytečných okázalostí“ z církevních prostor, ba i přímé boření nádherných chrámových staveb. I v tomto směru husitství předjalo pozdější evropské reformace. Prostí a nevzdělaní husité však složité teoretické důvody nechápali; ničili projevy „hršného“ světa, ničili dila, jimž nerozuměli, a někdy ničili jen pro rozkoš ze samotného ničení, které jim dodávalo pocitu důležitosti.

Obrazoborectví zapustilo nejsilnější kořeny v tábořském prostředí, což bylo zákonité. Venkovánům, žijícím v primitivních chalupách, připadalo hršné a božímu zákonu odporující křesťanství. Příkladně se to ukázalo při tábořské pomoci hlavnímu městu na jaře a v létě 1420. Praha, plná gotických paláců, domů, kostelů, kaplí i nápadně oděných lidí, se tehdy tábořům jevila jako Babylon, předurčený ke zkáze.

Výtvarné umění však v husitské epoše živořilo i z jiných důvodů. Po smrti Václava IV. se rozpadl panovnický dvůr a katolické církevní instituce opustily Prahu. Tím zmizeli nejvýznamnější objednatelé a mecenáši uměleckých děl. V menších husitských městech byla situace ještě horší. Schopní umělci, pokud se nepřidali na stranu kalicha, odcházeli do českých (rožmberská država v jižních Čechách) a moravských katolických oblastí (významným centrem se stala Olomouc), kde rozvíjeli starší tradice.

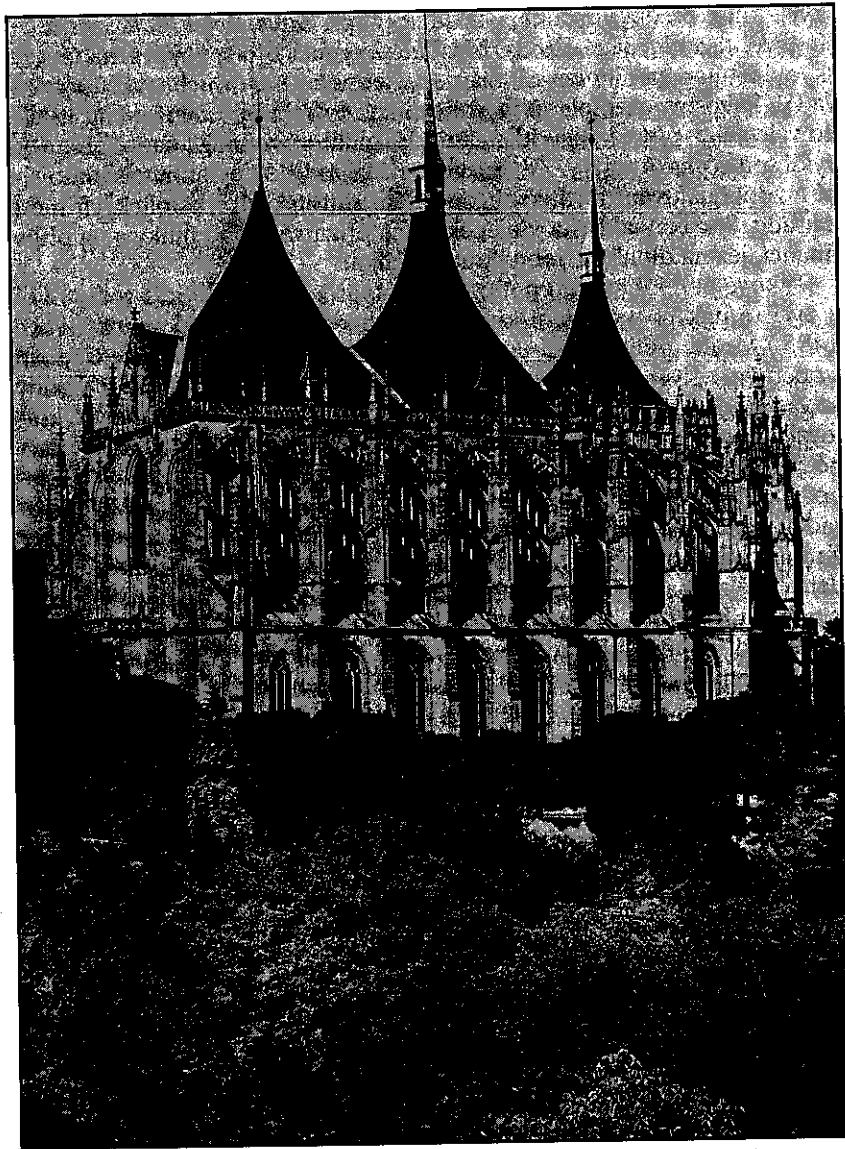
Po opadnutí nejprudší revoluční vlny se zlepšily poměry i v Praze, kde nacházíme zlatníky i zástupce dalších uměleckých řemesel. Řada dobrých iluminátorů se užívala při opisování a výzdobě modlitebních a nábožen-

ských knih, především rukopisů Bible (kupř. *Martinická bible* s nejstarším vyobrazením Jana Husa). Mezi nimi vyniká Bible, objednaná tábořským hejtmanem Filipem z Pardařova u jednoho z dvorních malířů Václava IV. Skvostný exemplář poskytuje důkaz o snobském založení husitského válečníka, původně poddaného rolníka, který se snažil napodobit nejvyšší společenské vrstvy. Zdatní stavitelé se za válek uplatnili při budování a zdokonalování fortifikací (opevnění) husitských i katolických měst a hradů. Stavební aktivita však čekala na příznivější podmínky a na příliv financí, jež na dlouhou dobu pohltila válka.

Takové období nastalo po uzavření olomouckých dohod z roku 1479 a zvláště pak po vyhlášení kutnohorského náboženského smíru v roce 1485. Vedle politických událostí souvisel rozvoj umělecké činnosti s opětovným oživením těžby stříbra v kutnohorských dolech, jejichž zásoby se však rychle blížily vyčerpání. Pravidelné přísuny drahého kovu do královské pokladnice umožnily Vladislavu Jagellonskému vynakládat značné finanční prostředky (jichž se mu jinak nedostávalo) na velkorysou obnovu a přestavbu Pražského hradu, poničeného pobyttem vojenských posádek. Panovník sám na Hrad roku 1485 přesídlil a opustil staroměstský Králův dvůr, v němž čeští vládcí žili od konce 14. století. Nová tvář rezidence měla vyjadřovat smělé aspirace a záměry královny politiky, hlásící se k odkazu Karla IV., ve svých výsledcích ovšem nepoměrně skromnější.

Ještě dříve, než k Vladislavovu přestěhování na Pražský hrad došlo, dali Staroměstští s jeho souhlasem postavit v těsné blízkosti Králova dvora známou věž, zvanou později Prašná brána. Její architekt, nadaný samouk **Matěj Rejsek**, navazoval v podstatě na parléřovské vzory (Staroměstská mostecká věž). Rejsek náležel k nejoblíbenějším stavitelům v prostředí Starého Města pražského a bohaté Kutné Hory, kde se podílel na stavbě chrámu svaté Barbory a konstruoval též zdobenou městskou kašnu.

Architekti činní na Vladislavově dvoře však domácí tradice rozvíjeli jen zčásti. Spíše čerpali náměty ze soudobé produkce v sousedním Sasku (monumentální stavba hradu Albrechtsburgu v Míšni) nebo v jihoněmecké oblasti. Odtud také přišli do Prahy dva stavitelé, kteří vtiskli ráz architektuře české pozdní gotiky, nazývané u nás též (podle určujícího vlivu panovnického dvora) gotikou vladislavskou. Prvním z nich byl **Hans (Hanuš) Spiess**, autor nádherné královské oratoře (odděleného místa k modlitbám) v pražské Svatovítské katedrále a zřejmě tvůrce přestavby panovnického hradu Křivokláta. Byl to rovněž on, komu vděčí česká pozdní gotika za zdobný motiv usychajících či osekáných větví. Větší proslulosti nabyl **Benedikt Ried**, někdy uváděný v počestě podobě **Rejt**. Jeho hlavním působištěm byl Pražský hrad, kde zdokonalil opevnění a zejména přestavěl královský palác. Ried rozpracoval nápady Petra Parléře i sou-

Chrám sv. Barbory v Kutné Hoře (po r. 1512)

dobých jihoněmeckých architektů a vytvořil osobitý typ kroužené síťové klenby, v níž žebra vytvářejí plynulé rytmické obrazce bez stop mechanických švů. Jedinečný doklad skýtá Riedem projektovaný tzv. **Vladislavský sál**, součást královského paláce na Pražském hradě. Pověstnou se stala i Riedova „stanová“ klenba v kutnohorském chrámu svaté Barbory i kostel svatého Mikuláše v Lounech. Jeho práce však poznamenal též nástup nového uměleckého směru, renesance, kterou do stavitelství českých zemí vnášeli italští kameníci. S jejich pomocí začlenil Ried do prostoru Vladislavského sálu velká pravoúhlá, fakticky již renesanční okna. V ještě větší míře pak uplatnil renesanční podněty ve stavbě tzv. Ludvíkova křídla (po roce 1505) pražského hradního paláce. To však byly jen první znaky nového uměleckého stylu.

V české církevní architektuře si pozdní gotika uchovala dominantní postavení na konci 15. i po celé 16. století. Z významných objektů je třeba uvést mostecký chrám Nanebevzetí Panny Marie, jednu z mála památek zachráněných v severočeské pánvi před těžbou uhlí, dále dokončení chrámu svatého Bartoloměje v Plzni, četné jihočeské kostely či olomoucký chrám svatého Mořice a brněnský kostel svatého Jakuba.

Pozdně gotický výtvarný názor se uplatnil též ve světské architektuře, dodnes vydávající svědectví o pozvolném hospodářském zotavování zemí Koruny české na sklonku 15. věku. Ried pracoval i pro významné politické osobnosti tehdejší doby a projektoval rozsáhlé přestavby šlechtických sídel (hrad Švihov pro Půtu z Rýzmburka, hrad Blatná nejvyššího purkrabí Zdeňka Lva z Rožmitálu). Ve velkou pevnost se v tomto čase rozrostl hrad Rábí, náležející rovněž Půtovi z Rýzmburka, i perněstejnská Kunětická Hora. Obě stavby reagovaly na prudký rozmach dělostřelby na konci 15. století. A to nejen tím, že se snažily otupit její účinky, ale také tím, že ji mohly využívat (systém předsunutých dělostřeleckých bašt). K nejznámějším pozdně gotickým moravským hradům náleží Pernštejn a Helfštejn, zatímco na Tovačově se zachoval renesanční portál z roku 1492, jeden z nejstarších dokladů výtvarné renesance v českých zemích. Období od konce 14. do poloviny 16. století je také dobou rozkvětu menších opevněných sídel – tvrzí. Jejich stoupající množství souviselo s rostoucím počtem nižší šlechty, živící se vojenskou službou, s bezpečnostní situací i s životním stylem. Některé tvrze z konce 15. století jsou pozoruhodné i z architektonického hlediska (Tuchoraz u Českého Brodu, Kestřany u Písku).

Zvýšený stavební ruch se projevil také v královských i poddanských městech. Přestavovala se městská opevnění (Slaný, Kouřim, Louny, Klatovy, Litoměřice, Prachovice, Třeboň), některá již za vlády Jiřího z Poděbrad, radnice (Olomouc, Brno) a původní, ve 13.–14. století zbudované, úzké kamenné domy s vysokými štíty dostávaly pozdně gotický háv.

Vznikaly i stavby nové. Bohatí měšťané, stejně jako dříve, napodobovali styl vyšších vrstev. Mnohé domy udivují **sklípkovou klenbou**, členící prostor kontrasty plně osvětlených a zastíněných ploch, stejně jako honosnými fasádami. Nešlo však už jen o stavby v Praze, Kutné Hoře (známý Kamenný dům), Plzni, Brně a Olomouci, ale i v Táboře a poddanských městech (Český Krumlov, Prachatice, Jindřichův Hradec, Dačice, Slavonice).

Plastika tohoto období navazovala v katolickém prostředí (Plzeň, České Budějovice, rožmberská panství) dlouho na předhusitské vzory. Posléze i Rokycanova kališnická církev zaujala k sochařské výzdobě církevních prostor shovívavější stanovisko, což přispělo k rozvoji pozdně gotického sochařství. Z něho vynikají díla anonymních řezbářů, udivujících smyslem pro realistické, až naturalistické zachycení zobrazovaných postav (Mistr Zlíchovského oplakávání, Mistr Žebráckého oplakávání).

Českému malířství konce 15. století se podařilo znovu přiblížit cizině, ačkoli za italskými a nizozemskými mistry přece jen zaostávalo. Hodnotné nástěnné (Smíškovská kaple v kutnohorském chrámu svatě Barbory) i deskové malby (křivoklátský a chudenický oltář) však převyšuje dílo Mistra litoměřického oltáře, poučeného uměním italské renesance.

hlava šestá

ČESKÝ STAVOVSKÝ STÁT (1485—1620)

I. POJMOSLOVÍ EPOCHY: HUMANISMUS—RENEŠANCE—REFORMACE— PROTIREFORMACE—STAVOVSTVÍ—CENTRALISMUS— MANÝRISMUS

Historikové i učebnice dějepisu tradičně označují přelom 15.—16. století za rozhraní mezi středověkem a novověkem. Mají k tomu závažné důvody i v případě českého vývoje. V průběhu husitské revoluce se česká společnost ocitla v značné, byť nikoli úplné izolaci od ostatní Evropy, především od jejích vývojově pokročilejších jižních a západních oblastí. K překonání této izolace a opětovnému vplynutí českých zemí do evropského dění přispěly převratné události, které zásadně změnilly obraz světa a vedly k stále silicím politickému, kulturnímu i ekonomickému propojení Evropy, nikoli v ideální a proklamativní rovině středověkého universalismu, nýbrž v rovině faktické.

Z hlediska časového byla první z těchto změn mocenská expanze osmanských Turků, ovládnuvších na konci středověku východní Středomoří a Balkán, včetně Konstantinopole-Cařihradu, který padl do jejich rukou v roce 1453. Rozšíření osmanského území omezilo obchod Evropy s Asií a zároveň ohrozilo Uhry a rakouské země. Osmanské nebezpečí se tedy bezprostředně dotýkalo středoevropského prostoru i českého soustátí. I to byl důvod, proč se již od poloviny 15. století objevovaly snahy o těsnější a koordinovaný postup středoevropských států, které by společnými silami mohly otupit nebo zastavit osmanský nápor. Tato tendence vyústila v roce 1526 v položení základů tzv. podunajské monarchie (země Koruny české, rakouské země, uherské království) pod vládou rodu Habsburků.

Západní a jižní Evropa reagovala jinak. Touha proniknout do Asie, objevit nové a bohaté zdroje drahých kovů i získat pod kontrolu obchod s kořením přiměla konsolidované státy na Pyrenejském poloostrově (Španělsko, Portugalsko) k pokusům nalézt nové cesty na asijský kontinent a navázat přímé spojení s Indií, považovanou Evropany za zemi pohádkového bohatství. Portugalští mořeplavci obepluli Afriku (1498) a opravdu stanuli na indickém pobřeží. Kryštof Kolumbus jako první historicky doložený Evropan přistál v Americe (12. října 1492) a jeho násle-